

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Інженерний навчально-науковий інститут ім. Ю.М. Потебні
Кафедра інформаційної економіки, підприємництва та фінансів

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

НА ТЕМУ: «ДЕРЖАВНІ ІНСТРУМЕНТИ ПІДТРИМКИ ФІНАНСОВОЇ
СТІЙКОСТІ БІЗНЕСУ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВІЙНИ»

другий (магістерський)
(рівень вищої освіти)

Виконав: студент 2 курсу, групи 8.0722-удмф-з
072 Фінанси, банківська справа та
спеціальності страхування
(шифр і назва спеціальності)
освітньої програми Управління державними та
місцевими фінансами
(назва освітньої програми)
А.Ю.Кавун
(ініціали та прізвище)

Керівник професор кафедри інформаційної
економіки, підприємництва та фінансів,
професор, д-р екон. наук Метеленко Н.Г.
(посада, вчене звання, науковий ступінь, прізвище та ініціали)

Рецензент професор кафедри інформаційної
економіки, підприємництва та фінансів,
професор, д-р екон. наук Глущевський В.В.
(посада, вчене звання, науковий ступінь, прізвище та ініціали)

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІНЖЕНЕРНИЙ НАВЧАЛЬНО-НАУКОВИЙ
ІНСТИТУТ ім. Ю.М. ПОТЕБНІ**

Кафедра інформаційної економіки, підприємництва та фінансів

Рівень вищої освіти другий (магістерський)

Спеціальність 072 «Фінанси, банківська справа та страхування»

(код та назва)

Освітня програма Управління державними та місцевими фінансами

(код та назва)

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри інформаційної економіки, підприємництва та фінансів, д-р екон. наук, проф.

_____ Шапуров О.О..

(підпис)

“ _____ ” _____ 202_ р.

З А В Д А Н Н Я

НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ СТУДЕНТОВІ

Кавуну Артему Юрійовичу

(прізвище, ім'я та по-батькові)

1. Тема роботи Державні інструменти підтримки фінансової стійкості бізнесу України в умовах війни

керівник роботи Метеленко Н.Г., д-р екон. наук, професор
(прізвище, ім'я та по-батькові, науковий ступінь, вчене звання)

затвержені наказом ЗНУ від « 09 » Жовтня 2023 р. № 1583-с

2. Строк подання студентом роботи 06.12.2023

3. Вихідні дані до роботи 1. Постановка задачі.
2. Перелік літератури.

4. Зміст розрахунково-пояснювальної записки (перелік питань, які потрібно розробити)
1. Теоретична частина. Концептуальні засади інструментарію державного управління бізнесом в умовах війни.
2. Аналітична частина. Дослідження фінансової стійкості бізнесу та державного інструментарію його регулювання в умовах війни.
3. Рекомендації. Удосконалення державної підтримки фінансової стійкості бізнесу в умовах війни в Україні

5. Перелік графічного матеріалу (з точним зазначенням обов'язкових креслень) Презентація

6. Консультанти розділів роботи

Розділ	Прізвище, ініціали та посада консультанта	Підпис, дата	
		Завдання видав	Завдання прийняв
1	<i>Метеленко Н.Г., професор кафедри інформаційної економіки, підприємництва та фінансів, д.е.н.</i>		
2	<i>Метеленко Н.Г., професор кафедр інформаційної економіки, підприємництва та фінансів, д.е.н.</i>		
3	<i>Метеленко Н.Г., професор кафедри інформаційної економіки, підприємництва та фінансів, д.е.н.</i>		

7. Дата видачі завдання 09.10.2023**КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН**

№	Назва етапів кваліфікаційної роботи	Строк виконання етапів роботи	Примітка
1.	Розробка плану роботи.	09.10.23	
2.	Збір вихідних даних.	17.10.23	
3.	Обробка теоретичних джерел.	31.10.23	
4.	Розробка першого і другого розділу.	8.11.23	
5.	Розробка третього розділу.	22.11.23	
6.	Оформлення і нормоконтроль кваліфікаційної роботи.	30.11.23	
7.	Захист кваліфікаційної роботи.	14.12.23	

Студент _____
(підпис)А.Ю.Кавун
(ініціали та прізвище)Керівник роботи _____
(підпис)Н.Г. Метеленко
(ініціали та прізвище)**Нормоконтроль пройдено**Нормоконтролер _____
(підпис)О.О.Шапуров
(ініціали та прізвище)

РЕФЕРАТ

Кавун А.Ю. Кваліфікаційна робота магістра «Державні інструменти підтримки фінансової стійкості бізнесу України в умовах війни»: 89 с., 10 рис., 1 табл., 52 джерела, — додатки.

Ключові слова: ДЕРЖАВНО-ПРИВАТНЕ ПАРТНЕРСТВО, ІНСТРУМЕНТАРІЙ ПІДТРИМКИ БІЗНЕСУ, ФІНАНСОВА СТІЙКІСТЬ БІЗНЕСУ.

Обґрунтовано концептуальні засади інструментарію державного управління бізнесом в умовах війни. Виконано дослідження фінансової стійкості бізнесу та інструментарію його підтримки в умовах війни. Запропоновано заходи з удосконалення механізмів державно-приватного партнерства в умовах війни в Україні.

ABSTRACT

Kavun A.Yu. Master's qualifying paper «State tools for supporting the financial stability of Ukrainian business in wartime conditions»: 89 pages, 10 figures, 1 tables, 52 references, – supplements.

Keywords: PUBLIC-PRIVATE PARTNERSHIP, BUSINESS SUPPORT TOOLS, FINANCIAL STABILITY OF BUSINESS.

The conceptual foundations of the toolkit of state business management in the conditions of war are substantiated. A study of the financial stability of business and tools for its support in wartime conditions was carried out. Measures to improve mechanisms of public-private partnership in the conditions of war in Ukraine are proposed.

ЗМІСТ

ЗАВДАННЯ НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ	2
РЕФЕРАТ	4
ABSTRACT.....	4
ВСТУП.....	7
РОЗДІЛ 1. КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ІНСТРУМЕНТАРІЮ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ БІЗНЕСОМ В УМОВАХ ВІЙНИ	10
1.1 Функціонування воєнних фінансів та вектор модифікації податково- бюджетної політики України	10
1.2 Інструменти та механізми формування публічної політики в Україні: критична оцінка до початку повномасштабної війни 2022 р	15
1.3 Проблеми та перспективи формування інструментарію державного управління бізнесом в умовах війни	22
РОЗДІЛ 2. ДОСЛІДЖЕННЯ ФІНАНСОВОЇ СТІЙКОСТІ БІЗНЕСУ ТА ДЕРЖАВНОГО ІНСТРУМЕНТАРІЮ ЙОГО РЕГУЛЮВАННЯ В УМОВАХ ВІЙНИ	32
2.1 Чинники сприяння фінансовій стійкості бізнесу під час війни	32
2.2 Структура фінансування відбудови регіонів України	40
2.3 Пріоритети та ризики Бюджету України на 2024 рік: критичний аналіз процесу планування	46
РОЗДІЛ 3. УДОСКОНАЛЕННЯ ДЕРЖАВНОЇ ПІДТРИМКИ ФІНАНСОВОЇ СТІЙКОСТІ БІЗНЕСУ В УМОВАХ ВІЙНИ В УКРАЇНІ	57
3.1 Актуальні інструменти державної підтримки бізнесу України в умовах війни: механізми впровадження	57
3.2 Вектори відновлення економіки України у повоєнному періоді: реалії, проекти та перспективи	62
3.3 Державно-приватне партнерство та фактори зростання економіки України у	67

2024 році	
ВИСНОВКИ.....	77
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	83

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Накладення національних тенденцій у сфері державних фінансів на світові закономірності функціонування воєнних фінансів дозволяє виявити основні вектори модифікації податково-бюджетної політики України та коригування діяльності НБУ під час війни за незалежність нашої держави. Об'єктивно принципи функціонування воєнної економіки радикально відрізняються від принципів ринкової економіки мирного часу, що спричиняє необхідність радикальної трансформації державних фінансів з початку ведення військових дій. Головне завдання України зараз – інтенсифікувати економічні процеси на територіях, де не ведуться бойові дії, зокрема, зосередитись на підтримці виробництва, переведенні його у відносно безпечні регіони. Водночас держава має максимально стимулювати переорієнтацію економіки на підтримку армії, забезпечення оборони, відновлення і підтримання інфраструктури, забезпечення продуктової безпеки. Загалом у період збройної боротьби з агресором ключовими завданнями для всіх гілок влади та прогресивних членів суспільства є забезпечення безперебійного функціонування державних фінансів і виконання державою її ключових функцій, пріоритизації спрямування фінансово-економічних ресурсів на отримання перемоги над ворогом, підтримка економічної діяльності та утримання макрофінансової стабільності в країні, тому тема магістерського дослідження є актуальною та своєчасною.

Об'єктом дослідження є процеси державної підтримки стійкості бізнесу в умовах війни.

Предметом дослідження є сукупність теоретичних та практичних аспектів щодо державного інструментарію підтримки фінансової стійкості бізнесу в умовах війни.

Метою кваліфікаційної роботи є розробка практичних рекомендацій щодо удосконалення державної підтримки фінансової стійкості бізнесу в умовах війни.

Для досягнення мети вирішені наступні завдання:

- досліджено концептуальні засади інструментарію державного управління бізнесом в умовах війни;
- досліджено проблеми та перспективи формування інструментарію державного управління бізнесом в умовах війни;
- проаналізовано чинники сприяння фінансовій стійкості бізнесу під час війни та окреслено структуру фінансування відбудови регіонів України;
- здійснено критичний аналіз процесу планування Бюджету України на 2024 рік;
- обгрунтовано актуальні інструменти державної підтримки бізнесу України в умовах війни та вектори відновлення економіки України в повоєнному періоді;
- запропоновано розвивати державно – приватне партнерство як ключовий механізм реалізації політики модернізації економіки України.

В кваліфікаційній роботі використано такі загальнонаукові і спеціальні *методи дослідження*: діалектичний метод і метод спостережень, методи критичного та порівняльного аналізу і синтезу, системний підхід, ситуаційний підхід.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у наступному:

- **удосконалено** інструментарій підтримки бізнесу в умовах війни шляхом актуалізації його складових у напрямку забезпечення оборони, відновлення та підтримання інфраструктури, забезпечення продуктової безпеки;
- **удосконалено** практичний вимір взаємодії органів публічної влади з інститутами громадянського суспільства шляхом формування пріоритетних

векторів відновлення економіки на засадах державно – приватного партнерства.

Інформаційною базою дослідження слугували методичні та наукові праці з теми дослідження, нормативні та законодавчі акти України, статистична інформація.

Практичне значення отриманих результатів полягає в тому, що основні теоретичні та прикладні положення, викладені в кваліфікаційній роботі, доведено до рівня методичних підходів та практичних рекомендацій, які можуть бути використані в державно-приватному партнерстві як запорука економічного розвитку України.

Апробація результатів дослідження. Основні результати дослідження були представлені в доповіді на III Всеукраїнській науково-практичній конференції за участю молодих науковців «Актуальні питання сталого науково-технічного та соціально-економічного розвитку регіонів України».

Публікації. Основні положення роботи опубліковано в матеріалах Всеукраїнській науково-практичній конференції за участю молодих науковців.

РОЗДІЛ 1

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ІНСТРУМЕНТАРІЮ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ БІЗНЕСОМ В УМОВАХ ВІЙНИ

1.1. Функціонування воєнних фінансів та вектор модифікації податково-бюджетної політики України

Накладення національних тенденцій у сфері державних фінансів на світові закономірності функціонування воєнних фінансів дозволяє виявити основні вектори модифікації податково-бюджетної політики України та коригування діяльності НБУ під час війни за незалежність нашої держави. Від початку повномасштабної війни Уряд України витрачає колосальні ресурси на ведення збройної боротьби з агресором і фінансування соціально-економічних потреб країни. З кінця лютого обсяг бюджетних видатків і бюджетного дефіциту, як і структура його фінансування, відображають підвищення частки держави та її переорієнтацію на першочергове фінансування військових потреб. За даними Міністерства фінансів України за січень-червень 2022 р. касові видатки державного бюджету становили 1032,9 млрд грн, або +400 млрд грн відносно I півріччя 2021 р. та +41,5% у реальному вимірі. При цьому в I півріччі 2022 р. державний бюджет було виконано з дефіцитом 405,2 млрд грн. Ця величина була в рази більшою, ніж у I півріччі минулого року (43,2 млрд грн.) [1]. Державні запозичення до загального фонду бюджету за січень-червень 2022 р. становили 561,3 млрд грн. Основну частину цього дефіциту профінансували внутрішні кредитори Уряду. Частка емісійних ресурсів Національного банку в складі джерел фінансування дефіциту бюджету досягла 40% (або 225 млрд грн).

Об'єктивно принципи функціонування воєнної економіки радикально відрізняються від принципів ринкової економіки мирного часу, що спричиняє необхідність радикальної трансформації державних фінансів з початку ведення військових дій. Протягом усієї історії людства деструктивний вплив

війн, епідемій та стихійних лих змушував держави приймати надзвичайні фінансові заходи, що стрімко збільшувало бюджетні дефіцити та державні борги у вражених країнах.

Під час II світової війни державні видатки європейських країн зросли до 40-70% їх національного доходу. У США видатки військового спрямування збільшилися з 1,4% ВВП у 1940 р. до 37% ВВП у 1945 р. А дефіцит федерального бюджету США підвищився з рівня 3% ВВП у 1939 р. до 27,5% ВВП у 1943 р. [1]. В цілому під час II світової війни державні фінанси США зазнали таких трансформацій: видатки держави досягли пікових значень (вони збільшилися з 13,6 млрд дол. у 1941 р. до 35,1 млрд у 1942 р. і до 91,2 млрд дол. у 1944 р.); податкові доходи поступово збільшувалися, але вони покривали тільки невеликий приріст державних видатків (якщо в 1940 і 1941 рр. доходи федерального бюджету дорівнювали 64-68% його видатків, то в 1944-1945 роках дане співвідношення зменшилося до 48%); після закінчення війни державні видатки підлягали скороченню, але податкові доходи не зменшувалися пропорційно, що дозволяло Уряду мати первинний профіцит бюджету впродовж багатьох років; Центральний банк (Федеральна резервна система) викупав частину випусків державних цінних паперів і контролював вартість державних запозичень [1].

У теоретичній площині ведення збройної боротьби з ворогом вимагає збільшення державних видатків, що може фінансуватися основними способами, які представлено на рис. 1.1.

Рисунок 1.1 - Способи фінансування за рахунок державних видатків в умовах війни в Україні

Дж. М. Кейнс у своїх працях, зокрема «Загальна теорія зайнятості, відсотка та грошей», яка була опублікована в лютому 1936 року [2], писав про те, що абсолютним пріоритетом державних видатків на той час було забезпечення ведення збройної боротьби в тих масштабах, які дозволяють фізичні ресурси країни. Податкові доходи для таких цілей (навіть після підвищення ставок податків і розширення бази оподаткування) вочевидь не були б достатніми для покриття потреб воєнного часу. Тому дефіцит бюджету відігравав незаперечну роль у воєнній економіці.

«Під час війни держава стає головною дійовою особою в економічній площині...» зазначив Б. Данилишин [3]; тимчасово потрібно перейти до практично ручного управління економікою, коли держава вирішує, що саме є пріоритетом і на що має йти державна підтримка; в цьому контексті особливо важливу роль має зайняти НБУ та державні банки, які мають стати основою для кредитування переходу держави на воєнні рейки.

Головне завдання України зараз – інтенсифікувати економічні процеси на територіях, де не ведуться бойові дії, зокрема, зосередитись на підтримці виробництва, переведенні його у відносно безпечні регіони. Водночас держава має максимально стимулювати переорієнтацію економіки на підтримку армії, забезпечення оборони, відновлення і підтримання інфраструктури, забезпечення продуктової безпеки [3]. Д.е.н., академік НАН України Богдан Данилишин у своїй статті [3] окреслив, на його думку, ключові вектори підтримки бізнесу України в умовах війни (рис. 1.2), а також зазначив, що згідно із дослідженням Advanter Group (березень 2022 р.), повністю припинили діяльність 54% підприємств в Україні, 25% – майже зупинили свою діяльність, 21% підприємств провели релокацію (2% – повністю, 12% – частково, 7% – в процесі), 31% підприємств не встигли її провести.

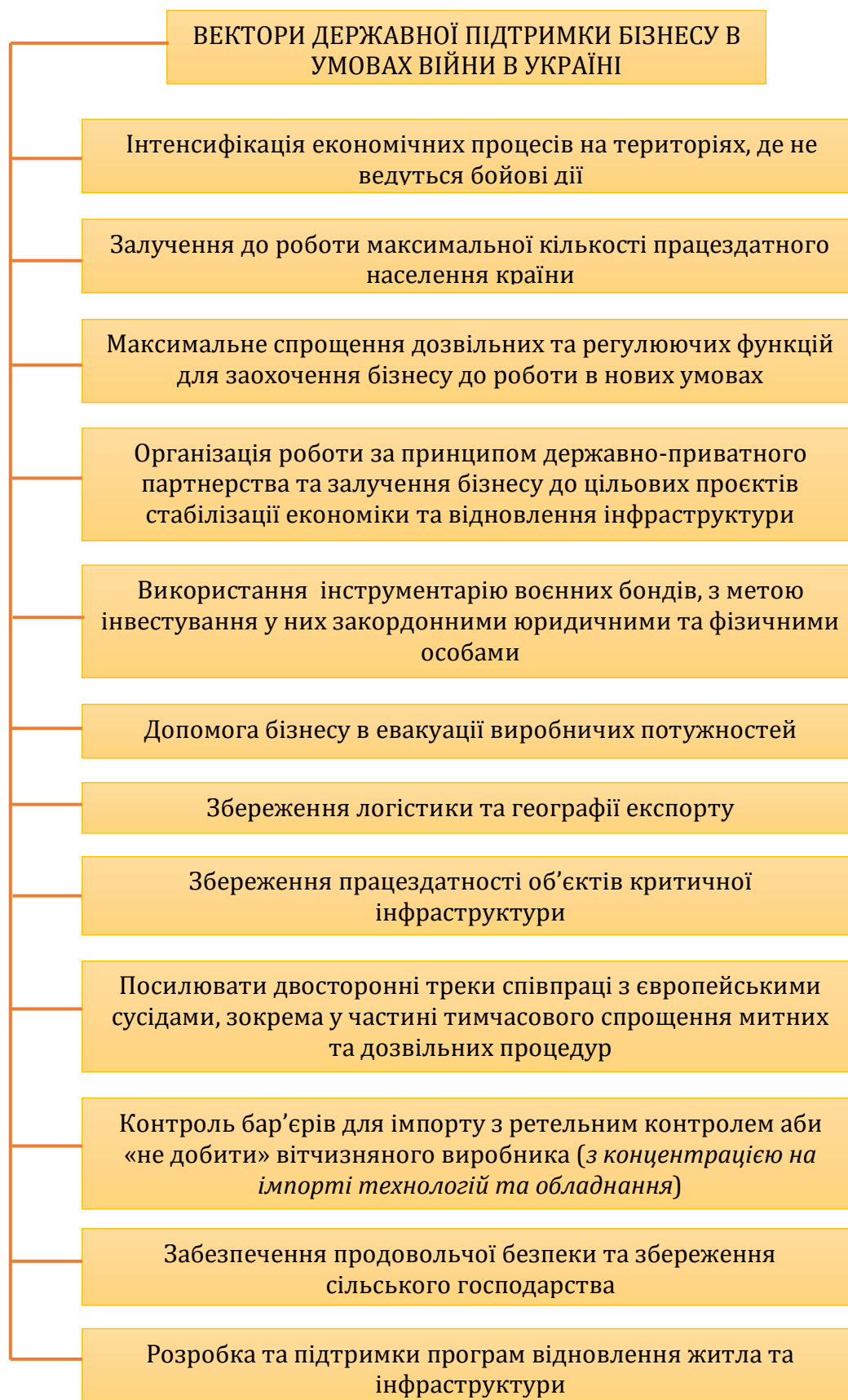

Рисунок 1.2 - Вектори державної підтримки бізнесу в умовах війни в Україні
(складено на основі [3])

Після початку збройної агресії росії проти нашої країни в сфері державних фінансів України проявилися наступні тенденції: суттєве збільшення сумарних видатків державного бюджету (на 41,5% у реальному вимірі) та частки бюджетного фінансування сектору безпеки і оборони; номінальне зниження доходів бюджету, внаслідок звуження економічної діяльності та надання податкових пільг українському бізнесу; активне залучення державних позик і накопичення державного боргу для протидії зниженню податкових надходжень в умовах нарощування державних видатків; інтенсифікація грантово-кредитної підтримки від зовнішніх офіційних кредиторів як форми прояву солідарності з Україною провідних держав світу; фактичне закриття зовнішніх приватних джерел фінансування для Уряду на невизначений період часу; випуск внутрішніх військових облігацій Урядом та залучення емісійних ресурсів центрального банку для підтримання бажаних обсягів розміщення облігацій при слабкій участі приватних інвесторів [1].

Накладення національних тенденцій на закономірності функціонування воєнних фінансів у провідних країнах світу під час воєн ХХ ст. дозволяє виявити такі спільні та відмінні риси:

1) зниження податкових ставок чи тривале надання податкових пільг населенню і бізнесу, що не перебувають у зоні активних бойових дій, є аномалією для воюючої країни та позбавляє державу вкрай необхідних ресурсів для здобуття перемоги у війні. Прийнятним методом мобілізації додаткових доходів державою є зростання ставок податку на доходи фізичних осіб і введення його прогресивної шкали;

2) суттєве збільшення видатків бюджету є виправданим в реаліях воєнної економіки і має критичне значення для збереження життєздатності держави, однак це не виключає дотримання режиму суворої економії бюджетних коштів. А надання державних грантів для започаткування малого бізнесу та розбудова цивільної транспортної інфраструктури під час війни (що відбувається зараз в Україні) не мають прецедентів у світовій практиці;

3) емісійне фінансування дефіциту бюджету є загальноприйнятим способом фінансування під час війни, однак у країнах, яким вдалося зберегти макрофінансову стабільність частка грошової емісії серед джерел фінансування дефіциту не перевищувала 20%. В Україні станом на початок липня дана частка вже досягла 40%. Така аномальна ситуація вимагає активізації зусиль на дипломатичному фронті для залучення зовнішньої фінансової допомоги і продуманої роботи із внутрішніми інвесторами в державні цінні папери;

4) важливою функцією центрального банку у воєнній економіці є зниження вартості державних запозичень через проведення операцій відкритого ринку та впровадження заходів валютного контролю з орієнтацією на забезпечення фінансових потреб держави. На жаль, в Україні цього не відбувається, а облікову ставку Національного банку (що є орієнтиром для дохідності короткострокових ОВДП) з червня підвищено в 2,5 рази.

Таким чином, загалом у період збройної боротьби з агресором ключовими завданнями для всіх гілок влади та прогресивних членів суспільства є забезпечення безперебійного функціонування державних фінансів і виконання державою її ключових функцій, пріоритизації спрямування фінансово-економічних ресурсів на отримання перемоги над ворогом, підтримка економічної діяльності та утримання макрофінансової стабільності в країні.

1.2. Інструменти та механізми формування публічної політики в Україні: критична оцінка до початку повномасштабної війни 2022 р.

Революція Гідності відкрила новий етап в історії розвитку громадянського суспільства в Україні, продемонструвала вплив громадськості на суспільно-політичні процеси, стала поштовхом для

оновлення та переформатування влади. Такі суспільно-політичні процеси вимагають створення повноцінних, а не декларативних громадських інститутів, здатних отримати інформацію на початкових стадіях ухвалення державно-управлінських рішень, запропонувати альтернативні шляхи розв'язання проблем, здійснювати контроль за реалізацією прийнятих рішень [4].

Для України взаємодія влади та бізнесу на сьогодні є однією з основних умов здійснення ефективного управління, оскільки це саме та проблема, яка перебуває, з одного боку, у площині публічної політики, з іншого – набуває особливої важливості для України на її шляху інтеграції до ЄС.

У Стратегії сталого розвитку «Україна – 2020», окремо зазначається про необхідність синергії зусиль органів влади, бізнесу та громадянського суспільства для просування України у світі. При цьому головною передумовою реалізації Стратегії є суспільний договір між владою, бізнесом та громадянським суспільством, де кожна сторона має свою зону відповідальності. Відповідальність влади – провести реформи, забезпечити баланс інтересів між громадянським суспільством, державою і бізнесом, просто прозоро та якісно працювати за новими підходами, гарантувати дотримання прав людини. Відповідальність бізнесу – підтримувати й розвивати бізнес-середовище, державу та громадянське суспільство, сумлінно сплачувати податки, здійснювати ефективні інвестування в економіку держави, дотримуватися принципів чесної праці та конкуренції. Відповідальність громадянського суспільства – контролювати владу, жити відповідно до принципів гідності та неухильно додержуватися Конституції і законів України. Зазначені вище питання є також вкрай актуальними й в контексті Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом, оскільки вона сприяє формуванню в Україні такого інституціонального середовища, в основі якого знаходяться принципи та цінності ЄС – у тому числі співробітництва та партнерства [4]. Ця наукова проблематика

досліджена у працях таких науковців, як Поснова Т.В., Толкованов В., Циганкова С. Л., Яковенко Р. В. та ін. [5 – 7].

Публічне управління економікою України здійснюється на основі способів державного впливу на соціально економічний розвиток країни.

Виділяють наступні методи публічного управління економікою [5,6]: *правові методи* ґрунтуються на прийнятті законів і законодавчих актів, указів Президента, нормативних актів Уряду (декретів, постанов); *адміністративні методи* базуються на використанні сили державної влади, спрямовані на збалансованість інтересів суб'єктів господарювання за допомогою нормативних актів, вказівок, розпоряджень та здійснюються через заходи (засоби) заборони, дозволу або примусу; *економічні методи* засновані на створенні фінансових чи матеріальних стимулів, здатних впливати на економічні інтереси суб'єктів господарювання та обумовлювати їхню поведінку (бюджетно-податкові, грошово-кредитні заходи) або ж здійснювати прямий вплив на економічні процеси (цільове фінансування, державне замовлення); *інституціональні методи* передбачають створення нових інституцій, які регулюють відносини у певній галузі у зв'язку із появою нових форм економічних відносин; *донорські методи* спрямовані на вливання додаткових обсягів ресурсів у певні економічні сектори (дотації, податкові пільги, пільговий кредит тощо); *протекціоністські методи* передбачають захист національного виробника від зовнішньої конкуренції (квоти, ліцензії тощо), сприяння розвитку національної науки і техніки (рис. 1.3).

Кожний метод має свої інструменти, за допомогою яких здійснюється публічне управління економікою. Для досягнення ефективності управління економікою необхідно вдосконалювати інструменти публічного управління.

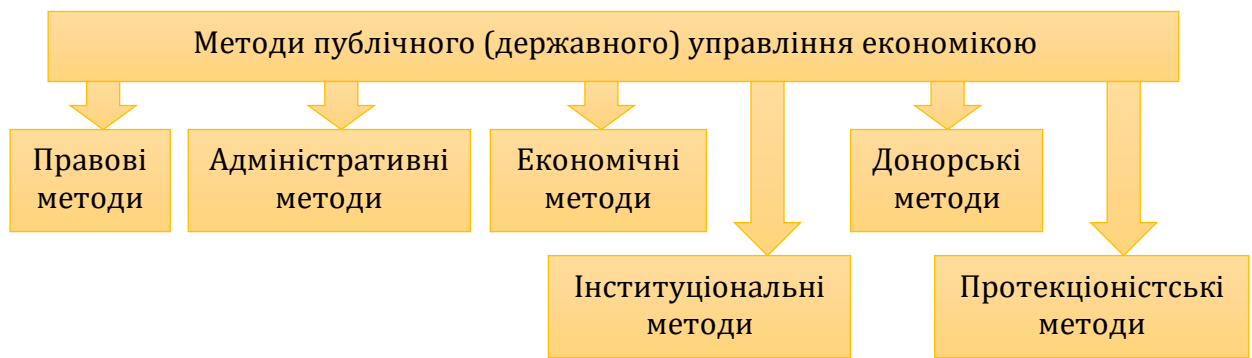

Рисунок 1.3 - Методи публічного (державного) управління економікою:
теоретичний аспект

Так, перегляду потребує бюджетно-податкова політика як інструмент публічного управління. Впродовж багатьох років в Україні відбувалося нехтування бюджетно-податковою політикою. Бюджетно-податкова політика ще не стала спрацьованим механізмом, який допомагає уряду вести структурні реформи, натомість значна частина рішень у цій сфері підпорядковується не економічному стратегічному плану, а існує як предмет політичного «торгу». Загальний дисбаланс зобов'язань і ресурсів в Україні означає, що існуюча бюджетна система є неефективною. Попри прогрес у створенні ефективної системи управління державними фінансами, всі її елементи повністю функціонують із недостатнім ступенем ефективності. Це стосується міжбюджетних відносин і бюджетних процесів загалом, у тому й числі стадій створення бюджетно-податкової політики, виконання бюджету, обліку й контролю, прозорості та доступності бюджетів і процедур прийняття бюджетних рішень, управління боргами, зобов'язаннями і активами [7].

Стрімкої популярності набуває цифровізація, яка за прогнозами повинна стати головним інструментом для досягнення стратегічної цілі України – збільшення ВВП у 8 разів. Перехід до цифрової економіки дасть можливість значно збільшити рівень ВВП, збільшити надходження в бюджет на \$240 млрд, створити 700 тис. нових робочих місць (без урахування

експортної ІТ-індустрії). Впровадження цифрових інструментів створює можливість підвищення конкурентоздатності секторів економіки, розвитку ринку праці, появи нових індустрій (кросплатформових із цифровою індустрією) та розвитку інноваційного підприємництва [8]. Як зазначив академік Олександр Соснін [9], «Немає сумніву в тому, що світ цифрових технологій... це не тільки новий логічний етап розвитку технологічної сфери людства, а й усієї соціально-політичної реальності. Поки щодо неї не існує загальноприйнятих і гармонізованих визначень та правових дефініцій, однак цифрові технології вже стрімко захоплюють плацдарми для наступу. Спираючись виключно на їх технологічні можливості, ми будемо здатними перейти на інноваційний шлях розвитку економіки й обрати (визначити) пріоритети в науково-технологічному розвитку. Зрозуміло, що на принципах випереджаючого розвитку притаманних нам фундаментальних наук і науково-освітньої діяльності». Сьогодні перед нами стоїть завдання навчитися по-новому регулювати нормами права інформаційно-комунікаційні відносини, які мають часто транскордонний характер, і врахувати необхідність формування у своїх громадян нового цілісного світогляду на основі світових тенденцій розвитку права, науки про державне управління, і, безумовно, певної віртуалізації уявлень філософів та психологів на нову реальність електронної доби розвитку [9].

Розглянемо більш детально еволюцію цифровізації на державному рівні. Електронні документи, державні послуги онлайн та швидкий мобільний банкінг – всі ці речі українцям донедавна здавалися повсякденними та звичними. Однак через повномасштабну війну та вимушений виїзд за кордон багато наших співгромадян усвідомили, що всі технологічні здобутки України в секторі державних послуг – не буденна річ навіть для розвинених європейських держав.

Держпослуги: зародження технологізації. Перші кроки до технологічного розвитку в Україні зробили ще в 90-х, так у 1998 році Верховна Рада затвердила Національну програму інформатизації, яка діяла

аж до 2022 – го року. Поняттям цифровізації тоді ще не оперували, фінансування і контроль за виконанням її проєктів на законодавчому рівні не впорядкували, тому не дивно, що у 2001 році з’ясувалось, що програму практично не виконують, а фінансування за три роки склало всього 5 млн грн. Тенденція тривала й далі, хоча спроби впорядкування законодавства у сфері інформатизації все ж здійснювались, наприклад, у 2003 році ухвалили закон про електронний підпис. 2011 рік – Верховна Рада створила Державне агентство з питань науки, інновацій та інформатизації України. У 2012 році Верховна Рада дозволила надавати адміністративні послуги через Єдиний державний портал, там можна було завантажити заяви та інші документи і надіслати їх електронною поштою. Всі ці зміни відбулися в межах загальної реформи системи адміністративних послуг в Україні, яка на повну розгорнулася у 2013 році. Так технологізація поширилась і на регіональних рівнях.

Після Революції Гідності багато державних сфер в Україні зазнали швидких змін, серед них і Держінформнауки, яке у червні 2014 року перетворили на Державне агентство з питань електронного урядування. Цей період у сфері цифровізації України був більш плідним. Одним із найбільших досягнень вважають запуск у державі порталу відкритих даних – це відбулось 2014 року. Відкриті дані – інформація, яку генерує та оприлюднює держава для її подальшого використання бізнесом, громадськістю, журналістами, дослідниками та органами влади. За даними аналітиків, тільки у 2017 році сукупний економічний вплив відкритих даних в Україні склав 746–903 млн долл. З них близько 200 млн долл – прибутки українських компаній за нові продукти або послуги на базі відкритих даних [10]. Запущена 2015 року система державних закупівель «Prozorro» призвела до зниження рівня корупції та збільшення економії у державному секторі. Адже через велику кількість учасників тендерів знизилась ціна, та й самим постачальникам стало простіше шукати покупців. 2016 року в Україні починають активно розвивати технології електронного цифрового підпису

(ЕЦП), який дозволяє підписувати електронні документи, користуватися електронними послугами, реєструвати ФОП, а у 2018 році ЕЦП мали вже близько 9 млн українців, також з'являються послуги електронної ідентифікації *MobileID* та *BankID*. У сфері економіки теж впроваджують технології, зокрема, послугу «Єдине вікно» – тепер підприємці отримали змогу взаємодіяти в електронному форматі з митними та контролюючими органами. А у 2017 році відкрили можливість електронної реєстрації ФОП. Також для українців створили Електронний кабінет платника податків. Технологічний поступ торкнувся і самих урядовців, так з 2016 року Кабінет Міністрів України та всі центральні органи влади перейшли на електронний обмін документами. До кінця 2018 року громадяни мали доступ вже до 100 е-послуг у різних сферах.

У 2019 р. вперше в Україні для впровадження технологій у державний сектор створили окреме Міністерство цифрової трансформації. Було поставлено завдання цифровізації держави, але це поняття у довершеному вигляді в законодавстві з'явилося тільки у 2018 році, тоді Кабінет Міністрів ухвалив «Концепцію розвитку цифрової економіки та суспільства України» [11], у документі стверджувалось, що метою цифровізації є цифрове перетворення галузей економіки та сфер життя на більш ефективні та сучасні. Команда нового міністра прагнула не просто перевести послуги в електронний вигляд, а зібрати їх на єдиному порталі і в єдиному застосунку, так з'явився найбільш відомий продукт Міністерства цифровізації – «Дія». З появою «Дії» Україна стала першою країною у світі, яка узаконила електронні паспорти й прирівняла їх до паперових. Після появи «Дії» започаткували багато побічних проєктів, націлених на окремі сфери життя, — «Дія.City», «Дія.Бізнес» та «Дія.Освіта». Усі вони потрібні, щоб привнести цифровізацію у критично важливі галузі. Сьогодні відкриті дані та електронні системи у традиційно корумпованих сферах допомагають запобігати можливостям заробити на державному бюджеті, наприклад, у сфері будівництва. Так, раніше реєстр Державної архітектурно-будівельної

інспекції (ДАБІ) перебував у руках третіх осіб, яким українці змушені були давати хабарі, однак запущена *Єдина державна електронна система будівництва* перевела будівельний реєстр в підпорядкування державі і всі послуги учасники ринку тепер можуть отримати *онлайн* та без необхідності вдаватись до хабарництва. Таким чином, Україна пройшла великий шлях із впровадження технологій у державний сектор, однак попереду ще є важливі завдання [10].

Таким чином, інструменти публічного управління економікою дозволяють трансформувати знання та дії органів влади для досягнення конкретної мети, направленої на досягнення економічно розвитку. Від застосування цих інструментів залежить економічний розвиток країни, тому необхідно вдосконалювати їх застосування.

1.3. Проблеми та перспективи формування інструментарію державного управління бізнесом в умовах війни

Вартість збитків і втрат від російської агресії вже сягають рекордних величин, а падіння реального ВВП в Україні є більш глибоким, ніж у більшості країн, які мали досвід збройних конфліктів. У той же час Україні вдалося утримати макрофінансову стабільність і залучити значні обсяги міжнародної допомоги, що позитивно впливатиме на перспективи поствоєнного відновлення [12]. Військова агресія росії проти України викликала масштабні руйнування виробничого капіталу та інфраструктури, принесла людські жертви та соціальні втрати. Війна призвела до скорочення робочих місць і доходів, зменшення купівельної спроможності і обсягів накопичених активів. У 2022 році національна економіка втратила 29,2% реального ВВП, а 13,5 млн. осіб змушені були покинути свої домівки. Більше 7 млн осіб опинилися за межею бідності, а рівень бідності сягнув 24% населення. Експерти Світового банку і Єврокомісії оцінюють пошкодження

від війни в Україні в період з 24 лютого 2022 р. до 24 лютого 2023 р. в сумі 134,7 млрд доларів, а потреби у відновленні – 410,6 млрд. доларів [12].

За даними журналу Forbes Ukraine [13] у найближчій перспективі бізнес в Україні не бачить факторів для покращення економічної ситуації та ділового середовища. Очікування бізнесу від результатів діяльності в 2023 році +10% до доходів 2022 року. Про це свідчать дані 10-ї хвили досліджень стану українського бізнесу, яку провели Advanter Group, Центр розвитку інновацій, Офіс з розвитку підприємництва та експорту, національний проєкт «Дія.Бізнес» (рис. 1.4). До ключових факторів віднесено такі: індекс активності бізнесу UBI (Ukrainian Business Index) на початку 2023 року становить 30,76 (зі 100 можливих); Індекс майже не зріс у порівнянні з листопадом 2022 року (30,04), є нижчим за показник вересня (33,9). За результатами 2022 року, 26,5% підприємств повністю або майже повністю зупинили роботу.

Це нижче показника листопада 2022 р., коли 31,7% підприємств залишалися повністю або майже повністю не працюючими. В цілому спостерігається позитивна динаміка; 14% підприємств вказали на зростання обсягів робіт порівняно з довоєнним періодом; 9,3% підприємств вийшли на показники 2021 року. Середньозважений очікуваний показник оборотів бізнесу у 2023-му порівняно до 2022 року – плюс 10,3%. Разом із цим, майже половина (47,1%) бізнесу очікують на зростання оборотів у поточному році. Не бачать перспектив – 18,5% підприємств (вказали, що бізнес не буде працювати або будуть працювати на рівні до 50% від оборотів попереднього року). Зберігається суттєва регіональна різниця в очікуваннях бізнесу з заходу та центру України порівняно з прифронтовими областями; 20% підприємств на Сході України і 19% на Півдні не бачать можливостей для відновлення діяльності [14].

Кількість підприємств, що зупинили роботу

За результатами 2022 р. **26,5%** підприємств повністю або майже повністю зупинили роботу.

Проте в цілому спостерігається позитивна динаміка.

14% підприємств вказали на зростання обсягів робіт порівняно з довоєнним періодом.

9,3% підприємств вийшли на показники 2021 р.

Очікуваний показник оборотів

Очікуваний показник оборотів бізнесу у 2023 р. порівняно до 2022 р. – плюс **10,3%**.

Разом із цим, майже половина (**47,1%**) бізнесу очікують на зростання оборотів у поточному році.

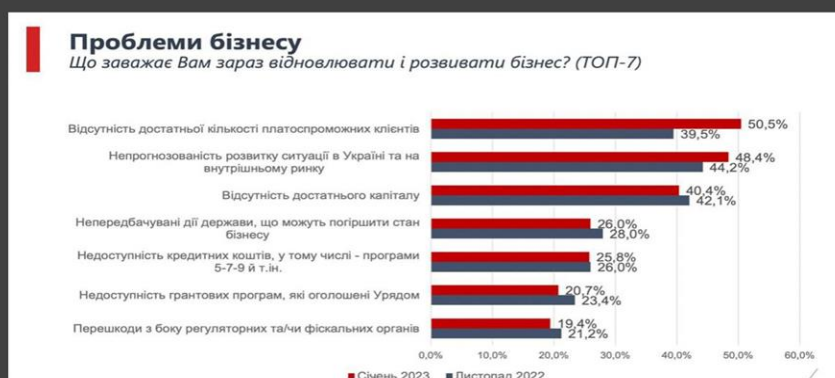
Не бачать перспектив – **18,5%** підприємств.

Про це свідчать дані досліджень Advanter Group, Центру розвитку інновацій, Офісу з розвитку підприємництва та експорту та Дія.Бізнес

Індекс активності бізнесу UBI на початку 2023 р. становить **30,76**.

Індекс майже не зріс у порівнянні з листопадом 2022-го (**30,04**), та є нижчим за показник вересня (**33,9**)

За даними Forbes

Рисунок 1.4 - Тенденції змін у бізнесі України за даними досліджень Advanter Group

За результатами першого півріччя роботи у 2023 році, **12,8%** підприємств повністю або майже повністю зупинили роботу (від 0% до 30% від планового показника). У червні цей показник становив **21,1%**. **9,4%** підприємств вказали на зростання обсягів робіт порівняно з планом. **24,4%** підприємств діють у межах запланованих показників на 2023 рік.

Порівнюючи перший та другий квартали 2023 року можна стверджувати, що український бізнес продовжує відновлювати свою активність (рис. 1.5) [15].

Рисунок 1.5 - Тенденції відновлення активності українського бізнесу у 2023 р. [15]

НБУ поліпшив прогноз інфляції на поточний 2023 рік – з 14,8% до 10,6%. Підставою для цього є продовження щомісячного падіння інфляції: у липні вона склала 11,3% проти 12,8% у червні 2023 р. Показово, що бізнес у другому кварталі також покращив свої прогнози щодо інфляції. Підприємці очікують, що річна інфляція становитиме 15,7%. У минулому ж кварталі їхній прогноз був на рівні 20,7%. Крім того, 46,6% опитаних компаній вважають, що інфляція протягом року не перевищить 15%. Серед найвагоміших проінфляційних чинників 87,9% підприємств зазначають воєнні дії. Натомість помітно зменшився вплив курсу валют: про негативний вплив цього фактору говорять 54,7% підприємців у порівнянні з 64,9% у минулому кварталі [15].

Таким чином, до найбільших перешкод, які заважають відновленню бізнесу у 2023 р. є такі: відсутність достатньої кількості платоспроможних клієнтів (50,5%); непрогнозованість розвитку ситуації в Україні та на

внутрішньому ринку (48,4%) та відсутність достатнього капіталу (40,4%); непередбачувані дії держави, що можуть погіршити стан бізнесу (34%); високі податки і збори (23,2%); недоступність кредитних коштів, зокрема програми 5 – 7 – 9 тощо [13, 14]. Також 47,7% підприємств стикнулися з проблемами взаємодії з органами влади, зокрема – блокування податкових накладних. Найбільш пріоритетним завданням для влади 69% підприємців вважають знищення корупції, також значна частка підприємців вказала на необхідність проведення судової реформи (40,9%) і податкової реформи (10 – 10) (+3) (28,7%), внесення змін у роботу податкової.

План відновлення України, що запропонований Президентом України у співпраці з усіма центральними органами влади, включає 850 проектів, серед яких і дерегуляція господарської діяльності, зокрема створення єдиного реєстру дозвільних документів силами Державної регуляторної служби України [16]. Україна поставила за мету за десять років зробити стрибок від перехідної економіки до економіки, що розвивається. Для цього маємо суттєво підвищити рівень економічних свобод в Україні. І дерегуляція – один із кроків до цієї мети. «Ми ліквідуємо інструменти, що заважають бізнесу нормально працювати, серед яких є рудименти ще радянських часів...» зазначила перший віцепрем'єр – міністр економіки Юлія Свириденко [17, 18, 19].

Створення реєстру дозвільних документів дозволить систематизувати наявні у суб'єктів господарювання документи, оцифрувати їх та відновити ті, що втрачені через війну, особливо на територіях, де ведуться бойові дії. Позитивно оцінюють перспективу створення такого реєстру 60,5% респондентів, вважають, що його існування жодним чином не вплине на умови ведення бізнесу – 35,7%, а 3,9% вважають, що вплив на умови ведення бізнесу буде негативним, адже вбачають в такому реєстрі додаткові бюрократичні перепони. Ще одним напрямком дерегуляції бізнесу у повоєнних умовах за Планом відновлення України має стати переведення більшості перевірок бізнесу в *он-лайн* формат. Такий захід має не лише

скоротити витрати робочого часу та коштів у самих контролюючих органах, а й зменшити елементи тиску на суб'єктів господарювання. Он-лайн перевірки мають бути знеособленими та виключити елементи корупційної складової, а також дозволять пришвидшити та спростити самі процедури перевірок. Підприємці до такої ініціативи ставляться позитивно – 43,7% респондентів погоджуються із нею беззастережно; 35,5% відсотків респондентів все ж вважають, що мають бути виключення для окремих напрямків контрольної роботи. На наш погляд, це також цілком логічно, адже неможливо дистанційно перевірити дотримання, наприклад, будівельних, протипожежних чи санітарних норм, незважаючи на наявність усіх можливих актів виконаних робіт чи сертифікатів якості на матеріали; 20,8% підприємців взагалі не підтримують таку ініціативу. Їх позицію також можна цілком логічно пояснити: на сьогодні в контролюючих органах максимально скорочений штат спеціалістів, що здійснюють контрольні процедури, а тому в них часто фізично не вистачає часу на проведення перевірок. Відповідно, деякі господарські дії можуть бути здійснені і без перевірки у зв'язку зі спливом термінів їх проведення.

Таким чином, в цілому, державну регуляторну політику в умовах війни підприємці оцінюють переважно нейтрально – 49% респондентів, схвалюють її 21%, а от негативну оцінку висловили 18% респондентів [17]. Це свідчить про недостатню дієвість вжитих заходів, а тому створює передумови активізації дерегуляції господарської діяльності у перспективі повоєнного відновлення. Міністерство економіки України лобюватиме скасування майже 50% дозволів, ліцензій, декларацій та погоджень в сфері господарської діяльності, а саме: скасування дозволів при реекспорті; скасування погоджень при отриманні ліцензій на експорт нафто та газопродуктів; скасування разових експортно-імпортних ліцензій; оптимізація (цифровізація) інструментів державного регулювання тощо [18, 19].

Враховуючи сфери інфраструктури нашої країни та складові економіки, що найбільше страждають під час війни, вважаємо за потрібне

наголосити про потребу спрощення адміністративних процедур регулювання господарської діяльності. Більшість із адміністративних послуг на сьогодні вже надаються *он-лайн* та на протязі однієї-двох діб, однак кожен підприємець знає – відкрити бізнес в Україні займає максимум 2 дні, а от закрити – переважно 2 роки. На сьогодні підприємці мають складнощі переважно з адміністративними процедурами в сфері трудових відносин, особливо з мобілізованими працівниками або в частині бронювання персоналу. Також потребують спрощення умови ведення господарської діяльності в аграрній, будівельній та енергетичній (в т.ч. нафтогазовій) сфері.

Тобто, сьогодні в Україні особливого значення набуває практичний вимір взаємодії органів публічної влади з інститутами громадянського суспільства. Нині взаємодія органів державної влади, органів місцевого самоврядування з громадськістю у формуванні й реалізації публічної політики залишається малоефективною через недостатню прозорість діяльності цих органів та забюрократизовані процедури такої взаємодії, низький рівень взаємної довіри [20].

Оскільки бізнес є активним актором не лише соціально-економічних, але й політичних процесів в країні, його взаємодія з владою має принципове значення як для проведення реформ у різних сферах суспільного життя, так і для вироблення публічної політики. Однак на сьогодні в Україні говорити про завершення формування дієвої інституційної системи, здатної забезпечувати ефективну взаємодію влади та бізнесу, в основі якої знаходяться чітко встановлені правила та норми їх саморегуляції, поки що зарано. Це пов'язано з цілим комплексом невирішених проблем, основними з яких є наступні:

- недосконалість механізмів комунікації влади з бізнесом щодо визначення основних пріоритетів розвитку країни у політичній та соціально-економічній сферах;
- позиціонування влади як головної, домінуючої, а не рівноправної сторони у взаємодіях з бізнесом, яка нав'язує свої «правила гри»;

- збереження системи диференційованого ставлення органів публічної влади до бізнесу, в основі якої знаходяться механізми прямої (персоніфікованої) взаємодії та надання преференцій окремим бізнес-структурам (перш за все, наближених до політичних сил, представлених у Верховній Раді тощо);

- низький рівень соціальної відповідальності бізнесу, його рентоорієнтована поведінка та намагання інтегруватися безпосередньо у владу; інтегруючи своїх представників у владу, бізнес отримує преференції у процесах вироблення політики та задовольняє передусім не суспільні, а корпоративні інтереси;

- високий рівень корупції, передусім у політичній сфері.

Отже, сьогодні в реальній інституціональній моделі взаємодії влади та бізнесу в Україні домінують передусім неформальні інститути, зокрема такі як корупція, непотизм, клієнтизм та тіньова економіка, що є суттєвою перешкодою для становлення чітких правил та норм взаємодії бізнесу та влади. Разом з тим, об'єктивно і влада, і бізнес зацікавлені у формалізації своєї взаємодії, формуванні прозорих моделей взаємовідносин з залученням інститутів громадянського суспільства. Потреба бізнесу в інституціоналізації взаємодії з владою обумовлена необхідністю легітимації своєї участі у процесах прийняття політико-управлінських рішень, забезпеченні врахування корпоративних інтересів, захисті прав власності тощо. У свою чергу влада отримує додаткові механізми регулювання економічної ситуації, що дозволить забезпечувати економічне зростання, ефективно вирішувати соціальні проблеми, а також оперативно реагувати на глобальні виклики.

Висновки до розділу 1

Накладення національних тенденцій у сфері державних фінансів на світові закономірності функціонування воєнних фінансів дозволяє виявити

основні вектори модифікації податково-бюджетної політики України та коригування діяльності НБУ під час війни за незалежність нашої держави.

Загалом у період збройної боротьби з агресором ключовими завданнями для всіх гілок влади та прогресивних членів суспільства є забезпечення безперервного функціонування державних фінансів і виконання державою її ключових функцій, пріоритизації спрямування фінансово-економічних ресурсів на отримання перемоги над ворогом, підтримка економічної діяльності та утримання макрофінансової стабільності в країні.

Інструменти публічного управління економікою дозволяють трансформувати знання та дії органів влади для досягнення конкретної мети, направленої на досягнення економічного розвитку. Від застосування цих інструментів залежить економічний розвиток країни, тому необхідно вдосконалювати їх застосування.

Вартість збитків і втрат від російської агресії вже сягають рекордних величин, а падіння реального ВВП в Україні є більш глибоким, ніж у більшості країн, які мали досвід збройних конфліктів. У той же час Україні вдалося утримати макрофінансову стабільність і залучити значні обсяги міжнародної допомоги, що позитивно впливатиме на перспективи поствоєнного відновлення.

План відновлення України, що запропонований Президентом України у співпраці з усіма центральними органами влади, включає 850 проектів, серед яких і дерегуляція господарської діяльності, зокрема створення єдиного реєстру дозвільних документів силами Державної регуляторної служби України.

Сьогодні в Україні особливого значення набуває практичний вимір взаємодії органів публічної влади з інститутами громадянського суспільства. Нині взаємодія органів державної влади, органів місцевого самоврядування з громадськістю у формуванні й реалізації публічної політики залишається малоефективною через недостатню прозорість діяльності цих органів та

забюрократизовані процедури такої взаємодії, низький рівень взаємної довіри.

Оскільки бізнес є активним актором не лише соціально-економічних, але й політичних процесів в країні, його взаємодія з владою має принципове значення як для проведення реформ у різних сферах суспільного життя, так і для вироблення публічної політики. Однак на сьогодні в Україні говорити про завершення формування дієвої інституційної системи, здатної забезпечувати ефективну взаємодію влади та бізнесу, в основі якої знаходяться чітко встановлені правила та норми їх саморегуляції, поки що зарано.

РОЗДІЛ 2

ДОСЛІДЖЕННЯ ФІНАНСОВОЇ СТІЙКОСТІ БІЗНЕСУ ТА ДЕРЖАВНОГО ІНСТРУМЕНТАРІЮ ЙОГО РЕГУЛЮВАННЯ В УМОВАХ ВІЙНИ

2.1. Чинники сприяння фінансовій стійкості бізнесу під час війни

Всупереч прогнозам, що наша економіка не витримає і кількох місяців масштабної війни, українці ось уже понад півтора року протистоять ворогові на фронті, одночасно забезпечуючи відносно стабільне життя в тилу. Так, минулого року ВВП країни впав на третину, показник інфляції “розміняв третій десяток”, було перервано логістичні ланцюжки, впали реальні доходи населення. Однак свій 32-й рік народження Україна зустрічає в умовах посилення ділової активності та сповільнення інфляційних процесів, відновлює зруйновану інфраструктуру, будує плани на майбутнє. А вітчизняні експерти та міжнародні організації послідовно поліпшують прогнози економічного зростання. Безумовно, війна продовжує ставити виклики, проте країна навчилася жити в таких умовах [21].

Як відомо, левову частку видатків державного бюджету (понад 5 млрд грн на день) Україна в умовах війни спрямовує на оборону та безпеку. А з грошима на соціальні видатки, зарплати бюджетникам та на деякі інші потреби держави допомагають міжнародні партнери. Водночас маємо усвідомлювати: економіки, які спроможні самотужки “потягнути” видатки в умовах такої інтенсивної війни, можна перелічити на пальцях. І у світовій історії багато прикладів, коли ворога вдавалося подолати лише завдяки консолідації міжнародних зусиль – у тому числі, й у фінансовій царині.

При цьому партнери України не обумовлюють свою допомогу якимись імовірними матеріальними претензіями. Вони розглядають теперішні витрати як інвестиції у власну безпеку та у майбутнє світової цивілізації. Більше того, якщо вимоги до нашої країни при освоєнні грантових та кредитних коштів і

висуваються, то стосуються вони лише реформ, у яких ми з вами самі зацікавлені. Рано чи пізно до їх втілення Україні б однак довелося прийти. Війна лише пришвидшила цей процес.

За даними Міністерства фінансів [22], з початку повномасштабного російського вторгнення партнери надали Україні 60,17 млрд дол безповоротної допомоги та позик. Зокрема цього року від міжнародної спільноти надійшли 28,07 млрд дол. Найбільше надав Європейський Союз – 11,4 млрд дол. Від США ми отримали 8,5 млрд дол, від МВФ – 3,59 млрд дол. Далі в переліку Канада (1,76 млрд дол) і Японія (1,5 млрд дол). 579 млн дол – “внесок” Світового банку, 499 млн дол надала Великобританія. Також фінансово підтримували нашу країну цього року Іспанія, Німеччина, Фінляндія, Ірландія, Швейцарія, Бельгія, Ісландія та Естонія. На початку року в Міністерстві фінансів оцінювали цього року потреби України у додатковому фінансуванні від міжнародних партнерів щонайменше у 38 млрд долл.

Лева частка фінансового ресурсу надається партнерами України на безповоротній основі. Проте є й частина коштів, які ми отримуємо як позики – приміром, у межах співпраці з МВФ. Також країна змушена вдаватися до активних запозичень на зовнішніх та на внутрішньому ринках комерційних запозичень – передовсім, через розміщення військових облігацій.

На 2023 рік заплановано здійснення державних запозичень на фінансування Державного бюджету України за допомогою широкого спектра боргових інструментів на загальну суму 1 млрд 703,6 млн гривень. За прогнозними розрахунками, найбільшу питому вагу матимуть довгострокові інструменти – 57%.

Активізація державних запозичень – це, на перший погляд, також не про фінансову незалежність, адже отримані зараз завдяки продажу українських цінних паперів кошти колись доведеться повертати інвесторам, ще й з відсотками. Втім навряд чи хтось сперечатиметься, що під час війни без таких інструментів залучення фінансового ресурсу не обійтись, інакше держава не зможе забезпечити основні видатки – передовсім, оборонні та

соціальні. Більше того, без таких запозичень і в мирний час не обходиться практично жодна держава у світі. Деякі країни винні кредиторам у кілька разів більше, ніж їхній річний ВВП.

Відмінності в залученні позичкового ресурсу у мирний та у воєнний час полягають лише у зростанні фінансових потреб та у вартості запозичень. Після 24 лютого Україна на деякий час взагалі фактично втратила доступ до міжнародних фінансових ринків. А тому їхній ресурс став для нас дуже дорогим, адже у вартість позик закладають колосальні воєнні ризики. За таких умов держава вирішила зробити ставку на внутрішні запозичення (у тому числі, привабливі і для міжнародних інвесторів), започаткувавши аукціони з розміщення військових ОВДП. За даними депозитарію НБУ [23], упродовж семи місяців 2023 року Уряд України залучив від розміщення ОВДП на аукціонах 227,4 млрд грн, 2,19 млрд дол та 640,9 млн євро. На погашення за внутрішніми борговими державними цінними паперами за цей період спрямовано 141,64 млрд грн, 2,08 млрд дол та 529,8 млн євро. Протягом січня-липня 2023 р. запозичення Міністерства фінансів на внутрішньому борговому ринку на 94,3 млрд грн (в еквіваленті) перевищили виплати за облігаціями внутрішньої державної позики. У липні 2023 р. максимальна дохідність ОВДП, що розміщувалися на аукціонах, становила 19,75% річних у гривні та 4,8% річних в американських доларах. Як відомо, влітку і на початку осені минулого 2022 року Міністерство фінансів відмовлялося суттєво підвищувати ставки за гривневими ОВДП, що навіть призвело до публічних суперечок між керівництвом фінансового відомства і Національним банком, де наполягали на підвищенні дохідності до рівня, співставного з прибутковістю депозитних сертифікатів самого НБУ. Зараз, після рішення НБУ про перехід до періоду зниження облікової ставки, почався зворотний процес, що, безумовно, важливо для зменшення виплат за українськими цінними паперами у майбутньому.

Стабільністю фінансової системи країни ми не в останню чергу завдячуємо зваженій політиці Національного банку. Важливо, що цього року

регулятор відмовився від емісії, не друкував нічим не підкріплені гривні, що вже позитивно позначилося на інфляції та зміцненні (до останнього часу) національної валюти. Нагадаємо, торік НБУ довелося надрукувати 400 мільярдів гривень для фінансування бюджету через придбання цінних паперів Міністерства фінансів – облігацій внутрішньої державної позики, – що додало кілька відсотків до річного інфляційного показника (за результатами року сягнув 26,6%) й суттєво тиснуло на валютний курс, вимагаючи від того ж НБУ нових і нових інтервенцій на міжбанківському ринку.

Цього ж року інфляція, за прогнозами НБУ, не перевищить 11%, а курс гривні, незважаючи на нинішню турбулентність, спровоковану, поміж іншого, черговими проблемами агроекспорту, навряд чи опуститься нижче 39-39,5 гривень за долар [21]. Звісно ж, відносно стабільна ситуація тут також значною мірою обумовлена ритмічним надходженням фінансової допомоги від зарубіжних партнерів та постійним нарощуванням міжнародних резервів. За підсумками липня 2023 р. вони перевищили 41,7 млрд дол (в еквіваленті), вдруге поспіль оновивши рекордний показник часів незалежності.

Активізувавши, з одного боку, заходи з посилення монетарної трансмісії та підтримки внутрішнього боргового ринку, зокрема підвищивши нормативи обов'язкового резервування для банків (що дозволило “зв'язати” кілька десятків мільярдів гривень надлишкового банківського ресурсу, уникнувши його тиску на валютний та споживчий ринки), регулятор паралельно продовжив політику послаблення валютних обмежень. Деякі експерти навіть заговорили про ймовірність рішення НБУ щодо поступового повернення до вільного курсоутворення. Проте згадані вже проблеми, які тиснуть на гривню останніми тижнями, вочевидь, відтермінують такий крок до кращих часів.

Хоча банківське кредитування бізнесу – одна зі слабких ланок вітчизняної фінансової системи, що заважає більш стрімкому економічному

розвитку і справа не лише у війні, посиленні безпекових ризиків, відсутності страхування та високих реальних кредитних ставках. За нинішнього рівня прибутковості ОВДП і депозитних сертифікатів НБУ банкам не вигідно “заморочуватися” із кредитуванням (за винятком хіба що участі у державних програмах компенсації кредитних ставок за позиками бізнесу). Тобто продемонстроване цього року зростання заробітків вітчизняної банківської системи пояснюється не вдалим інвестуванням у перспективні проєкти й кредитуванням реального сектора, як має бути, а пасивним доходом, одержаним від придбання (переважно, коштом отриманого від НБУ рефінансування) депозитних сертифікатів НБУ та військових облігацій. Зважаючи на необхідність підтримання фінансової спроможності держави у надскладні часи і “зв’язування” надлишкової ліквідності, це, звісно ж, добре, але з позицій майбутнього розвитку – не все так райдужно.

Загалом же, за оцінками експертів, і регулятор, і вітчизняна банківська система призвичаїлися до роботи в умовах війни. Жодним чином не дестабілізувало ситуацію і виведення за останні півтора року з ринку кількох банків. Спочатку тих, що перебували у власності держави-агресора, потім – тих, які мали проблеми з ліквідністю чи були залучені до схем міскодингу у гравальному бізнесі. Зараз регулятор проводить стрес-тестування 20 банків – лідерів за сукупністю показників обсягу зважених на ризик-активів, депозитів та кредитів фізичних осіб. Загальний розмір чистих активів цих банків перевищує 90% активів усієї нашої банківської системи. Результати цього річного оцінювання стійкості банків та банківської системи в цілому обіцяють оприлюднити до 31 березня 2024 року [22, 23].

Цього року Україна повернулася до зростання реального валового внутрішнього продукту. Звісно ж, наразі не йдеться про темпи, достатні для швидкого відновлення економіки до довоєнного рівня. Не говорячи вже про ті показники, на які обов’язково маємо вийти після війни, аби почати наздоганяти у розвитку європейських сусідів. І це зрозуміло: із господарського обігу виключені величезні території, тимчасово окуповані

ворогом, відновлення логістичних та виробничих ланцюжків відбулося не скрізь, перепони для експорту зберігаються, а почасти навіть посилюються.

Тим не менше, ВВП країни у другому кварталі 2023 р. порівняно з другим кварталом минулого 2022 р. року збільшився на понад 20%. Проте, за висновками експертів, таке суттєве зростання пов'язане передовсім з низькою базою порівняння, адже у квітні-червні минулого року економіка лише починала адаптуватися до роботи в умовах війни після невизначеності кінця лютого-березня. Тож очікування зростання за підсумками року куди скромніші. За прогнозами НБУ – 2,9%, за оновленими нещодавно розрахунками Міністерства економіки – 3,2%. Більш стрімкому розвитку, поміж іншого, заважають зниження показників у металургії та видобутку залізної руди, що пов'язують із підривом росіянами греблі Каховської ГЕС, та нові проблеми для морського експорту після виходу РФ із “зернової угоди”. Останнє – без перебільшення, доволі дошкульний удар по нашій економіці, адже це не лише позбавляє українських аграріїв значної частини ресурсу, а й негативно впливає на торговельний баланс і тисне на валютний ринок. За оцінками Української зернової асоціації, упродовж минулого маркетингового сезону (з 1 липня 2022 року до 30 червня 2023-го) наша країна експортувала 58 мільйонів тонн аграрної продукції – 32,8 мільйона тонн – безпосередньо “зерновим коридором”, – лівова частка якої – зернові та олійні. Виручка України від експорту зернових, олійних та олії досягла 20 мільярдів доларів.

Власне, пов'язаною із цим невизначеністю і можна пояснити доволі скромні прогнози щодо цього річного економічного зростання. Тим часом Україна намагається за допомогою партнерів відновити роботу зернового коридору, а також посилити спроможності альтернативних логістичних маршрутів – передовсім, з використанням малих портів на Дунаї. Утім, як відомо, агресор посилив ракетні атаки на портову інфраструктуру – як на морську, так і на річкову.

Поміж завдань, актуальність яких підкреслила війна, – заміна частини сировинного експорту продажем за кордон та постачанням на внутрішній ринок переробленої продукції з високою доданою вартістю. Новою економічною ідеологією має бути переробка, тому що ми маємо бути країною, що експортує не сировину, а готову продукцію, яка у вартості є дорожчою.

Запропоновані Україною інструменти фінансової підтримки бізнесу, запроваджені вже з перших тижнів великої війни, а також масштабування започаткованих раніше програм, експерти називають ще одним важливим чинником збереження економічної стабільності. Приміром, від початку дії урядової програми *“Доступні кредити 5-7-9%”* (лютий 2020 року) бізнес отримав 70 тисяч кредитів на 225,4 млрд грн. Цьогоріч підприємцям вже надали 17,2 тисячі кредитів на 58,3 млрд грн.

Також набирає обертів *грантова програма підтримки для мікробізнесу*, подати заявку на участь в якій можна через Дію. Потенційні бізнесмени можуть отримати грант у розмірі до 6,5 тисяч дол на започаткування власної справи. До кінця року держава розраховує опрацювати щонайменше 10 тисяч заявок на отримання таких грантів, 6 тисяч заявок уже погоджено. Для бізнесу діє і низка галузевих програм – зокрема в сільському господарстві, де бізнесу допомагають із коштами на розвиток садівництва, тепличного господарства, систем меліорації тощо [21].

Надзвичайно помічною для відновлення ділової активності, збереження виробництва і трудових колективів, створення нових робочих місць – особливо у перші місяці воєнної невизначеності – стала й урядова програма релокації бізнесу в більш безпечні регіони. В її межах на захід країни переміщено понад 800 підприємств. А деякі виробництва – зокрема задіяні для потреб оборони – тимчасово релоковано на територію наших європейських партнерів. За даними Мінекономіки, вже відбувається і зворотний процес – деякі бізнеси повертаються на попередні місця роботи у зв’язку із покращенням там безпекової ситуації.

І, звісно ж, говорячи про чинники, які сприяють (відносній) економічній стабільності України в умовах війни, варто згадати про продовження у державі процесів цифровізації. Саме високий рівень послуг “у цифрі”, поміж іншого, дозволив безперебійно працювати нашій банківській та фінансовій системам, завдяки роботі онлайн тисячі бізнесів зберегли свої виробничі показники та не втратили колективи. Ледь не щотижня в Дії з’являються нові послуги. Поміж започаткованих під час війни програм – «Ворог», реєстрація пошкодженого майна, «Оселя», «Робота та багато інших. Незважаючи на війну, в Україні втілюються проекти розвитку швидкісного інтернету, розбудови ЦНАПів, впровадження режиму paperless, розширення доступу до базових е-послуг, а також цифрової освіти, інституційної спроможності облдержадміністрацій та органів влади на місцях [21].

Звісно ж, не варто применшувати і вплив на економіку інших галузей та програм. Недарма всі визнають: Україна не змогла б досягнути успіхів на фронті у протистоянні з таким потужним та безпринципним ворогом, якби не спромоглася забезпечити надійний тил. І головне: віримо, що свій 33-й рік народження Україна зустрічатиме в мирних умовах, здолавши ворога й переймаючись лише питаннями відбудови та внутрішнього реформування.

Таким чином, чинниками сприяння фінансовій стабільності бізнесу під час війни є такі: безпрецедентний рівень міжнародної фінансової підтримки та позичковий ресурс; стабільність банківської системи та «спокій» на валютному ринку; відновлення ділової активності бізнесу та державні стимули. Систематизація чинників сприяння фінансовій стабільності та інструментів фінансової підтримки бізнесу під час війни наведено на рис. 2.1.

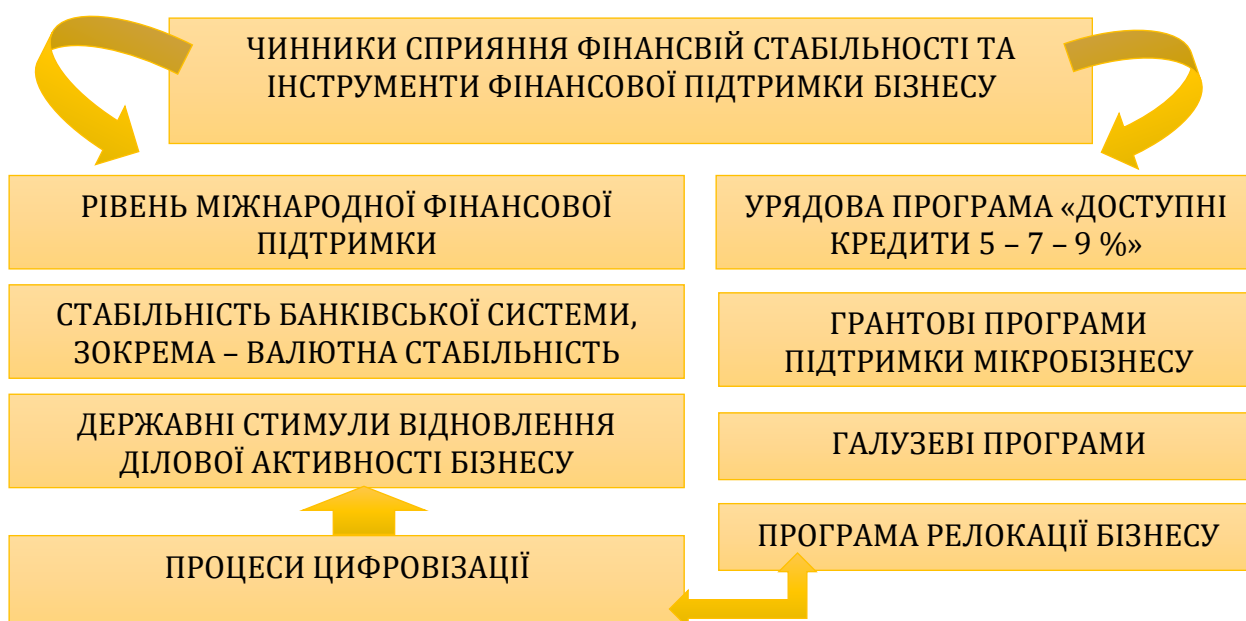

Рисунок 2.1 - Систематизація чинників сприяння фінансовій стабільності та інструменти фінансової підтримки бізнесу (складено на підставі [21])

Таким чином, чинниками сприяння фінансовій стабільності бізнесу під час війни є такі: безпрецедентний рівень міжнародної фінансової підтримки та позичковий ресурс; стабільність банківської системи та «спокій» на валютному ринку; відновлення ділової активності бізнесу та державні стимули. Систематизація чинників сприяння фінансовій стабільності та інструментів фінансової підтримки бізнесу під час війни наведено на рис. 2.1.

2.2. Структура фінансування відбудови регіонів України

Фінансування відбудови України – це ключ до майбутнього країни. Цей процес вимагає спільних зусиль уряду, міжнародних партнерів, бізнесу та громадян. Лише через цей колективний підхід Україна має змогу повернутися до шляху розвитку та відбудови, створюючи стійке майбутнє.

Структура фінансування відбудови регіонів України представлена на рис. 2.2.

Рисунок 2.2 - Структура фінансування відбудови регіонів України

(складено на підставі [24])

Допомога міжнародних партнерів: позики, гранти, кредити тощо необхідні не лише для підтримки бюджету, а й з метою реалізації конкретних проєктів, адресної відбудови або допомоги. Гранти – це фінансова підтримка, надана міжнародними організаціями, фондами, та урядами інших країн. Їх головна перевага полягає в тому, що ці кошти не потрібно повертати (за умови дотримання оголошених грантодавцями чи розпорядниками коштів умов), і вони можуть бути використані для конкретних проєктів або цілей, пов’язаних з відновленням регіонів. Наприклад, у рамках Проєкту Світового банку “PEACE in Ukraine” Міністерство фінансів України залучило грантів та позик на загальну суму 19,5 млрд дол та 1,44 млрд євро, із яких 17,97 млрд дол – гранти. Найбільшим донором безповоротної бюджетної допомоги були

і залишаються США, які за 9 місяців 2023 року надали 8,5 млрд дол грантових коштів. Від початку повномасштабної війни сума отриманих грантових коштів від Сполучених Штатів становить 20,4 млрд дол. Гранти відіграють ключову роль у фінансуванні відновлення регіонів України. Вони допомагають забезпечити необхідні ресурси для *відновлення інфраструктури, соціальних послуг і економічного відновлення*. Крім того, гранти сприяють залученню уваги міжнародного співтовариства до проблем відновлення України та допомагають створити партнерства з іноземними організаціями.

Фонд відновлення майна та зруйнованої інфраструктури перебуває в підпорядкуванні Міністерства розвитку громад, територій та інфраструктури України. Відповідно до Порядку використання коштів [25], термін «зруйноване майно та інфраструктура» охоплює об'єкти нерухомого майна, які належать фізичним і юридичним особам усіх форм власності, та об'єкти інфраструктури, зруйновані (пошкоджені/знищені) внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією росії проти України. Одержувачами коштів Фонду можуть бути органи виконавчої влади, військові адміністрації та державні підприємства й установи. Для розгляду звернень та підготовки пропозицій щодо розподілу коштів Фонду за об'єктами, що підлягають відновленню, Міністерство інфраструктури, Міністерство цифровізації й Мінрегіон утворили міжвідомчу комісію. Кошти *Фонду ліквідації наслідків збройної агресії* спрямовуються на будівництво громадських будівель, захисних споруд цивільного захисту, реконструкцію, капітальний ремонт об'єктів критичної інфраструктури та житла внутрішньо переміщеним особам і людям, які втратили його внаслідок воєнних дій.

Відновлення зруйнованого майна та інфраструктури включає такі послідовні етапи:

- розроблення проєктної документації та проведення її експертизи в установленому законодавством порядку;
- придбання об'єктів нерухомості на заміну знищених;

- будівництво, поточний ремонт об'єктів нерухомості.

Важливою ланкою у фінансуванні відбудови є урядові субвенції. Уряд України розподіляє фінансові ресурси між регіонами на конкретні цілі, спираючись на рівень руйнувань та потреби. Ця підтримка дозволяє регіонам активно відновлювати інфраструктуру, соціальні служби та надавати допомогу людям, які постраждали від конфлікту. Так, у серпні 2023 року Уряд окреслив, що на відновлення критично важливої інфраструктури України в регіонах, які постраждали від російської агресії Уряд виділить з Фонду ліквідації наслідків агресії майже 5 млрд грн. Таким чином, загальна сума субвенції з Фонду тепер становитиме 11,4 млрд грн.

Міжнародні партнери відіграють ключову роль у фінансуванні відбудови України. Гранти, позики та кредити дають можливість відновлювати інфраструктуру та покращувати якість життя громад, що постраждали. Наприклад, Європейський Союз виділив значний грант у розмірі €50 млн для відновлення систем постачання електроенергії, води, опалення та управління відходами на деокупованих територіях Київщини. Також країни – партнери “взяли шефство” над деякими регіонами України у процесі відновлення. Попередньо 15 країн світу повідомили про допомогу в майбутній відбудові, зокрема з частковою фінансовою допомогою (рис. 2.3). Так, на Міжнародній конференції в Лугано було представлено карту відновлення міст України, повідомив Комітет з питань організації державної влади, місцевого самоврядування, регіонального розвитку та містобудування [26]. План відновлення України буде розділений на три основні етапи: відновлення тут і зараз критичних для життя людей об'єктів; відновлення після завершення бойових дій шкіл, лікарень, будівництво тимчасового житла; довгострокова трансформація в різних сферах.

Рисунок 2.3 - Географія міжнародної партнерської допомоги регіонам України у процесах відновлення

Фінансування відновлення також залежить від участі бізнесу та інвесторів. Часто бізнес-компанії надають фінансову підтримку на рівні громад або інвестують кошти у відновлення об'єктів інфраструктури. Це сприяє активному розвитку регіонів, створює нові можливості для місцевого населення, робочі місця та розвиває економіку регіонів. Так, на початок 2023 року майже 90% компаній в Україні активно долучилися до підтримки ЗСУ та виконання добровільних та гуманітарних проєктів для пришвидшення перемоги. Також міжнародні бізнес-партнери допомагають Україні відновлювати зруйновані обстрілами соціальні та енергооб'єкти. Наприклад, наприкінці 2022 року казахська група компаній закупила в Туреччині власним коштом 41 генератор великої потужності, які були передані до українських лікарень.

Постраждалі регіони можуть взяти участь в ініціативах та грантових програмах, які спрямовані на надання фінансової підтримки та інших ресурсів для допомоги місцевим громадам у відновленні їхніх підприємств та зміцненні економічного потенціалу. Наприклад, «Save the Children» у

співпраці з Центром Підтримки Бізнесу та Економічного Розвитку оголосили проєкт грантової допомоги для відновлення та підтримки економічного розвитку в постраждалих районах Миколаївської області. Підприємці з найбільш постраждалих регіонів та деокупованих територій можуть отримати гранти від *EU4Business* для реалізації заходів з відновлення своєї господарської діяльності.

Пріоритезація проєктів відбудови – це завдання, яке вимагає спільних зусиль уряду, місцевих громад та міжнародних партнерів. Вирішити, які об'єкти та сфери потребують пріоритетної уваги, можливо лише через конструктивний діалог. Одним із інструментів, які дозволяють визначити пріоритезацію проєктів відновлення, є цифрова екосистема для підзвітного управління відбудовою DREAM [27]. Вона об'єднує інформацію з урядових порталів, місцевих громад і ключових статистичних даних в єдиний пакет проєктів, щоб надати кожному повне уявлення про потреби та прогрес, дозволяючи уряду, донорам і громадянам ефективніше співпрацювати та визначати пріоритети відбудови. Так, станом на початок серпня 2023 року цифрова екосистема управління відбудовою DREAM містить понад 8000 проєктів та проєктних ідей, а кількість користувачів сягнула майже 2000.

Таким чином, Урядові субвенції, міжнародні гранти та інвестиції бізнесу – усі ці джерела спільно сприяють відновленню країни. Важливо постійно продовжувати роботу над залученням фінансування і забезпечувати, щоб кошти витрачалися максимально ефективно для відновлення і майбутнього розвитку України та її громад. Однією з ключових перспектив є співпраця державного та приватного сектору, тобто *державно – приватне партнерство*. Державні бюджети та субвенції відіграють важливу роль у фінансуванні відбудови, але також важливо залучити інвестиції та ресурси приватних компаній. Ця співпраця повинна привести до ефективного використання ресурсів та більш швидкого відновлення України. Фінансування відбудови не лише робить можливим відновлення регіонів, але і сприяє створенню нових робочих місць, розвитку підприємництва та

підвищенню якості життя населення, що є найважливішою інвестицією в майбутнє України.

2.3. Пріоритети та ризики Бюджету України на 2024 рік: критичний аналіз процесу планування

Верховна Рада ухвалила в цілому Державний бюджет на 2024 рік із видатками у 3,35 трлн грн. Майже 1,8 трлн грн парламентарі очікують отримати від податків і зборів, решту доведеться залучати в міжнародних партнерів та на внутрішньому ринку. Ліва частина витрат піде на оборону й безпеку – 1,7 трлн грн, зазначають у Міністерстві фінансів [28]. Уряд заклав дефіцит у 1,57 трлн грн, які доведеться залучати як на зовнішньому, так і на внутрішньому ринку. Це головний ризик бюджету, адже підтвердженої фінансової допомоги Україна поки що має майже в чотири рази менше, ніж потрібно.

З 15 вересня Парламент приступив до розгляду проєкту бюджету на 2024 рік. Це другий повноцінний бюджет воєнного часу, половина якого планується на фінансування сектору безпеки та оборони. Бюджет ухвалюється в умовах значної невизначеності, що ускладнює бюджетне планування. Його виконання залишається критично залежним від надходження зовнішнього фінансування, більша частина з якого наразі негарантована. У цьому плані проєкт бюджету-2024 дуже схожий на бюджет 2023 року [29], утім, є і суттєві відмінності. Зроблено висновки з недооцінки воєнного бюджету 2023 року. Звідси ініціативи щодо пошуку додаткових джерел в бюджеті-2024, зокрема зарахування військового ПДФО з місцевих до державного бюджету, дорожнього фонду до загального фонду держбюджету.

Друга відмінність – це бюджет відновлення економіки, що полягає в підвищенні соціальних стандартів та нарощуванні підтримки бізнесу.

Зупинимось більш детально на основних параметрах проєкту бюджету, його пріоритетах, ризиках і напрямках доопрацювання.

Першим ризиком є невизначеність через війну, що ускладнює процеси прогнозування. Невизначеність, яка пов'язана з великою війною, значна. Це добре видно в бюджеті 2023 року, у якому видатки на сектор безпеки та оборони з урахуванням останніх змін зростуть на понад 70% порівняно з початковим планом. Урядовий макропрогноз на 2024 рік побудований на припущенні зниження безпекових ризиків з другої половини року.

Таблиця 2.1 - Основні показники урядового макроекономічного прогнозу

Показники	2023	2024
Номінальний ВВП, млрд грн	6 370	7 825
Темпи реального зростання ВВП, %	2,8	5,0
Дефлятор (розрахунково), %	19,4	17,0
Споживча інфляція (середнє за рік), %	16,0	13,8
Споживча інфляція (на кінець року), %	14,7	10,8
Середньомісячна зарплата, грн	18 118	21 852
Експорт товарів та послуг (зміна), %	1,0	7,5
Імпорт товарів та послуг (зміна), %	10,9	-5,5
Офіційний обмінний курс (середнє за рік), грн/дол	42,2	41,4*

Наскільки реалістичний такий прогноз, покаже час. Тим не менш, є суттєві розбіжності в оцінках між урядовим прогнозом і прогнозами НБУ, МВФ, незалежних експертів. Це впливає на базу розрахунків 2024 року. Урядовий прогноз розроблявся в червні 2023 р., за час, що минув, макроекономічні оцінки на 2023 рік (ВВП, інфляція) поліпшилися, тоді як на 2024 рік (через більш високу базу 2023 року) та більш тривалі очікування

продовження війни – погіршилися. Частину цих розбіжностей буде знято під час доопрацювання проєкту бюджету після ухвалення в першому читанні та уточнення макропрогнозу, а також досвід 2023 року щодо прогнозування валютного курсу враховано під час бюджетних консультацій між НБУ та Міністерством фінансів.

Другий ризик – планові доходи більш ніж на половину покривають планові видатки. Основні параметри проєкту Державного бюджету – 2024 мають вигляд:

- доходи – 1 746,3 млрд грн (у т. ч. загальний фонд – 1 574,5 млрд грн);
- видатки – 3 309 млрд грн (3 108,2 млрд грн);
- дефіцит бюджету – 1 593,6 млрд грн (1 531,2 млрд грн).

Спостерігаємо, що порівняно з 2023 роком в абсолютних показниках збільшується дохідна частина бюджету (на 329,9 млрд грн або на 23,3% проти 1 416,4 млрд грн у бюджеті – 2023 з урахуванням змін, запропонованих законопроектом №10038 [30]), однак скорочуються видатки (на 83,6 млрд грн або на 2,5% проти 3 392,6 млрд грн).

Другий бюджет війни має декілька стратегічних питань - цей бюджет стане вже другим, який уряд розробляє в умовах повномасштабної війни і третім воєнним кошторисом держави. Як і у попередні два роки, головний фінансовий документ країни матиме один з рекордних дефіцитів. Вже втретє в історії усі невійськові видатки України фінансуватимуть партнери [31]. У результаті плановий бюджетний дефіцит скорочується в абсолютних показниках на 416,8 млрд грн (-20,7%), утім, відносно ВВП скорочується з 30,6% ВВП у 2023 році до 20,4% ВВП у плановому періоді 2024 р.

Розглянемо планування дохідної частини та видатків Бюджету – 2024. Дохідна частина: податкові надходження удвічі випереджають інфляцію. Бюджет – 2024 розроблено на чинній податковій базі, як і у 2023 році, у доходи не включені гранти. Маємо амбітний план щодо податків. Планові податкові надходження збільшуються на 29%, у тому числі в загальному

фонді – на 19%, що майже вдвічі перевищує прогнозу інфляцію. Порівняно з 2023 роком, у розрізі основних статей доходів заплановано збільшення від:

- ПДФО на 73,7% (включає передавання військового ПДФО з місцевих бюджетів до спецфонду держбюджету);
- податку на прибуток підприємств на 56,7%;
- акцизного податку на 53,7%;
- частини чистого прибутку та дивідендів державних підприємств на 151,3%;
- внутрішнього ПДВ на 30,8%;
- імпортного ПДВ на 15,3%;
- ввізного мита на 25,3%;
- надходжень від бюджетних установ на 2,9%.

Планові доходи порівняно з 2023 роком зменшуються від:

- ренти за видобування та користування надрами на 45,4%, насамперед у частині ренти за видобуток природного газу через зменшення прогнозованої ціни на цей ресурс;
- прибутку НБУ на 76%;
- адміністративних зборів на 8%.

Головним ризиком для дохідної частини є те, що вона сформована з урахуванням ще не ухвалених змін до Бюджетного кодексу, у т. ч. щодо передавання з місцевих бюджетів військового ПДФО. Є також певні застереження щодо окремих показників, а саме: щоб забезпечити закладене зростання надходжень акцизу на 53,7%, необхідні не тільки його планова індексація (передбачена чинним законодавством), а й рішучі кроки БЕБ і правоохоронних органів з детінізації відповідних ринків (оскільки підвищення акцизу, окрім наповнення бюджету, стимулює перехід частини бізнесів у тінь), а також зростання виробництва відповідної продукції.

Також є певні сумніви щодо зростання на 56,7% податку на прибуток підприємств і на 151,3% відрахувань частини чистого прибутку та дивідендів

підприємств державного сектору. Війна триває, держава-агресор і далі намагатиметься нищити стратегічні активи України і прибутки в такій ситуації можуть бути доволі віртуальними. Потребує ретельного вивчення даних Міністерства фінансів з метою визначення реальної можливості збільшення дохідної частини, зокрема, завдяки іншим заходам, приміром, детінізації (де потенціал завжди достатній) та скороченню *сірого імпорту*. Залишається й потенціал додаткового оподаткування прибутку банків, що було недавно підтримано регулятором.

Видатки: воєнний бюджет, соціальні статті, відновлення та утримання ЦОВВ. Враховуючи, що у 2024 році країна продовжує жити в стані війни, то зрозуміло, що значна частина видатків піде на сектор безпеки та оборони. Його фінансування становитиме 1 692,6 млрд грн або 21,6% ВВП, у тому числі 1 542,8 млрд грн із загального фонду, 119,8 млрд грн із спеціального фонду. Це більше, ніж в нинішній редакції бюджету – 2023 (зараз усього 1 641,4 млрд грн, у тому числі за загальним фондом 1 526,1 млрд грн), однак менше порівняно з тим, що буде після ухвалення законопроекту №10038 [30] (усього 1 944 млрд грн, у тому числі за загальним фондом 1 828,7 млрд грн) [29].

Другий важливий пріоритет – соціальні видатки. Визнано, що після падіння економіки майже на 30% бюджет не має додаткового ресурсу на підвищення мінімальної зарплати і прожиткового мінімуму в спосіб, який би не провокував інфляцію. Збереження макрофінансової стійкості та економічне пожвавлення дають простір для підвищення мінімальних соціальних стандартів з 2024 року, що додатково сприятиме відновленню економіки. У 2024 році будуть підвищені соціальні стандарти:

- мінімальна зарплата зросте з 6 700 грн нині до 7 100 грн з 1 січня та до 8 000 грн з 1 липня (+19,4%);
- розмір посадового окладу працівника першого тарифного розряду єдиної тарифної сітки підвищиться до 3 195 грн з 1 січня та до 3 600 грн з 1 липня (+24,4%);

– прожитковий мінімум на одну особу підвищиться до 2 920 грн з 1 січня (+12,8%).

На соціальний захист буде скеровано 468,8 млрд грн (+24,7 млрд грн або +5,6% порівняно з бюджетом-2023). Уперше в бюджеті з'являться статті «Соціальний супровід військовослужбовців» (1 млрд грн) та «Виховання сиріт у сім'ях» (0,5 млрд грн). Як і у 2023 році, зарезервовано кошти на проведення щорічної індексації пенсіонерам. Пенсійний фонд отримає трансферт у розмірі 271,9 млрд грн. Суттєво посилюється підтримка ветеранів війни. Загальне фінансування становитиме 14,3 млрд грн (+7,5 млрд грн, майже удвічі більше, ніж у 2023 році). Запроваджуються інститут помічника ветерана (3,8 млрд грн) та пілотний проєкт із зубопротезування (749 млн грн).

Фінансування сфери освіти зросте до 178,8 млрд грн (+22,9 млрд грн порівняно з 2023 роком). Закладається підвищення зарплати вчителям на 18%, підвищення якості освітніх послуг. Запускаються нові бюджетні програми: модернізація шкільних їдалень для забезпечення здорового харчування дітей (1,5 млрд грн), придбання новітнього навчального обладнання для закладів професійно-технічної освіти (0,5 млрд грн), модернізація дослідницької інфраструктури для наукової діяльності молодих учених (232 млн грн).

Фінансування охорони здоров'я сягне 201,9 млрд грн разом з трансфертами (+24,4 млрд грн порівняно з 2023 роком). Зростуть обсяги фінансування за програмою медичних гарантій (158,8 млрд грн). Передбачені видатки на централізовану закупівлю ліків та медичних виробів. Уперше передбачене фінансування розбудови системи високоточної діагностики раку (1,6 млрд грн).

Більш ніж на 27% підвищиться фінансування сфери культури – до 10,7 млрд грн (+2,3 млрд грн порівняно з 2023 роком). Уперше фінансується програма із запровадження сертифікатів на книжки для дітей (376 млн грн).

Фінансування спорту збільшиться до 7,5 млрд грн (+3,6 млрд грн порівняно з 2023 роком). Маємо надати необхідний ресурс, щоб наші спортсмени гідно виступили на головних стартах у Парижі, на інших світових та європейських змаганнях, а також забезпечити розвиток масового спорту.

Окрема увага буде приділена посиленню цифрової трансформації, на яку буде спрямовано 2,5 млрд грн (+2,1 млрд грн порівняно з 2023 роком). Уперше в бюджеті передбачене фінансування інноваційних проєктів для забезпечення сектору безпеки та оборони (1,5 млрд грн), проєкту-застосунку «Мрія» – доступ до знань з будь-якого куточка світу (142 млн грн).

Не залишиться без підтримки і реальний сектор економіки, у який буде спрямовано 30,8 млрд грн. Зокрема, посилиться акцент на секторі МСБ. Також триватиме фінансування програм Фонду розвитку підприємництва, надання грантів на створення або розвиток бізнесу, забезпечення громадян житлом через Українську фінансову житлову компанію, часткову компенсацію вартості сільгосптехніки та обладнання вітчизняного виробництва.

У 2024 році *Фонд розвитку підприємництва*, через який реалізується програма «Доступні кредити 5-7-9%», отримає 18 млрд грн. Утім, слід визнати, що проти 2023 роки зростання таких видатків майже відсутнє. Під час доопрацювання проєкту бюджету необхідно шукати можливості для збільшення таких видатків.

Разом з тим, масштаби збільшення фінансування окремих статей під час війни викликають питання, мається на увазі суттєве збільшення невійськових видатків на утримання частини центральних органів виконавчої влади і регуляторів. З одного боку, законопроект ставить завдання зменшити граничну чисельність працівників органів виконавчої влади і реформувати систему оплати праці. Це логічно, адже в країні відбуваються масштабні діджиталізація та дерегуляція. Подекуди взагалі зникає фізична взаємодія між громадянином та органами влади шляхом автоматичного отримання

відомостей з тих чи інших державних ресурсів. Деякі види діяльності переводяться на заявницький, декларативний або страховий принципи. З іншого боку, пропонується збільшити видатки на окремі органи влади, подекуди – на понад 100%, масово – на 50%, що в разі перебиває і очікувану інфляцію, і темпи зростання соціальних стандартів. Наприклад, видатки на утримання Державного агентства водних ресурсів зростають на 75,8%, у той же час фінансування експлуатації об'єктів водного господарства скорочується на 33,3%.

Міжбюджетні відносини: попри передавання військового ПДФО доходи місцевих бюджетів зростають. Головне нововведення на 2024 рік – це спрямування ПДФО з грошового забезпечення військових до державного бюджету. За оцінками Міністерства фінансів, це дозволить спрямувати 97,3 млрд грн до спецфонду на фінансування програм сектору безпеки та оборони; 50% з цієї суми підуть на закупівлю дронів, 50% – на нарощування виробництва вітчизняним ОПК. На нашу думку, таке рішення, що діятиме в четвертому кварталі 2023 року та 2024 році, є справедливим, в інтересах всіх територіальних громад. На етапі обговорення застереження стосувалися потенційних втрат у доходах від військового ПДФО насамперед громад на лінії фронту або тих, що були в окупації. Для зазначених випадків у Проекті бюджету – 2024 Міністерство фінансів передбачило низку компенсаторів:

- збільшення на 40% порівняно з планом на 2023 рік додаткової дотації на здійснення повноважень органів місцевого самоврядування на деокупованих, тимчасово окупованих та інших територіях, що зазнали негативного впливу у зв'язку з повномасштабною збройною агресією РФ; додаткова дотація на ці цілі становитиме 33,4 млрд грн (+9,5 млрд грн порівняно з планом на 2023 рік);

- скасування реверсної дотації до державного бюджету з боку місцевих бюджетів на 14,1 млрд грн.

Доходи місцевих бюджетів (доходи, дотації, субвенції) на 2024 рік становлять 664 млрд грн (разом з реверсною дотацією 678 млрд грн), тоді як уточнений план на 2023 рік передбачає 624,9 млрд грн.

Стратегічним ризиком є дефіцит і державний борг. Дефіцит державного бюджету запланований на рівні 20,4% ВВП. Покриття дефіциту бюджету і його фактичний розмір будуть залежати від кінцевих обсягів військових видатків, інструментів залучення зовнішнього фінансування (кредити/гранти), проведення реструктуризації частини зовнішнього боргу.

Угода з кредиторами Паризького клубу розрахована до кінця 2023 року, з приватними кредиторами – до серпня 2024 року (...20 липня група кредиторів України з країн G7 та членів Паризького клубу кредиторів (“Група кредиторів”) оголосила про свій намір відстрочити виплату основної суми боргу та відсотків до кінця 2023 р. з можливістю продовження відстрочки на рік (до 2024 р.) [32]). У разі продовження реструктуризації, що вбачається ймовірним, платежі з погашення та обслуговування державного боргу будуть меншими.

Ризик щодо пошуку стабільних джерел фінансування дефіциту. На внутрішньому ринку планується залучити і погасити 421,6 млрд грн, тобто передбачається забезпечити 100% роловер за ОВДП, утім, обсяги чистого залучення нульові, тоді як 100% чистого боргового фінансування (залучення за мінусом погашення) планується отримати із зовнішніх джерел. Міністерство фінансів планує позичити ззовні 1 774,2 млрд грн (42,9 млрд дол за середнім курсом 41,4 грн/дол) і погасити зовнішніх боргів на 184,9 млрд грн (4,5 млрд дол). У якості основних джерел фінансування розглядаються такі: макрофінансова допомога ЄС, МВФ, СБ, уряду США, інших офіційних кредиторів. Головним ризиком є те, що переважна частина цієї суми, співставна з доходами загального фонду державного бюджету, *не гарантована*.

Проте, Україна має домовленості з ЄС у рамках Ukraine Facility на 2024 рік про залучення 9 млрд дол на фінансування дефіциту бюджету. Є також

програма з МВФ, яка в разі успішного перегляду передбачає залучення 2 млрд дол. Обговорюється питання щодо фінансової допомоги (пільгові кредити, гранти) з боку США та інших країн G7.

За базового сценарію, у 2024 році граничний обсяг державного боргу встановлений на рівні 8,18 трлн грн (104,6% ВВП), утім, цей показник має бути меншим; як і у 2023 році, можна очікувати, що частина зовнішнього фінансування, насамперед, від уряду США, надійде у вигляді безповоротної допомоги; це дозволить зменшити дефіцит бюджету і, відповідно, розмір держборгу до рівня, меншого за 100% ВВП.

Таким чином, станом на 19 жовтня 2024 року Верховна рада України затвердила проєкт Державного бюджету на 2024 рік. Ключовим моментом проєкту Держбюджету – 2024 є фінансування сектору безпеки та оборони – на нього планують направити 1,685 трильйони гривень, тобто, більше половини видаткової частини [33]. Головний ризик для Держбюджету – для покриття дефіциту Україна розраховує отримати наступного року 41 млрд дол фінансування від партнерів, від цієї суми 29 млрд дол залишаються непокритими [28].

Висновки до розділу 2

Всупереч прогнозам, що наша економіка не витримає і кількох місяців масштабної війни, українці ось уже понад півтора року протистоять ворогові на фронті, одночасно забезпечуючи відносно стабільне життя в тилу. Надзвичайно помічною для відновлення ділової активності, збереження виробництва і трудових колективів, створення нових робочих місць – особливо у перші місяці воєнної невизначеності – стала й урядова програма релокації бізнесу в більш безпечні регіони. Говорячи про чинники, які сприяють (відносній) економічній стабільності України в умовах війни, варто згадати про продовження у державі процесів цифровізації. Саме високий

рівень послуг “у цифрі”, поміж іншого, дозволив безперебійно працювати нашій банківській та фінансовій системам, завдяки роботі онлайн тисячі бізнесів зберегли свої виробничі показники та не втратили колективи. Незважаючи на війну, в Україні втілюються проекти розвитку швидкісного інтернету, розбудови ЦНАПів, впровадження режиму paperless, розширення доступу до базових е-послуг, а також цифрової освіти, інституційної спроможності облдержадміністрацій та органів влади на місцях. Чинниками сприяння фінансовій стабільності бізнесу під час війни є такі: безпрецедентний рівень міжнародної фінансової підтримки та позичковий ресурс; стабільність банківської системи та «спокій» на валютному ринку; відновлення ділової активності бізнесу та державні стимули.

Фінансування відбудови України – це ключ до майбутнього країни. Цей процес вимагає спільних зусиль уряду, міжнародних партнерів, бізнесу та громадян. Лише через цей колективний підхід Україна має змогу повернутися до шляху розвитку та відбудови, створюючи стійке майбутнє.

Урядові субвенції, міжнародні гранти та інвестиції бізнесу – усі ці джерела спільно сприяють відновленню країни. Важливо постійно продовжувати роботу над залученням фінансування і забезпечувати, щоб кошти витрачалися максимально ефективно для відновлення і майбутнього розвитку України та її громад. Однією з ключових перспектив є співпраця державного та приватного сектору, тобто державно – приватне партнерство. Державні бюджети та субвенції відіграють важливу роль у фінансуванні відбудови, але також важливо залучити інвестиції та ресурси приватних компаній. Ця співпраця повинна привести до ефективного використання ресурсів та більш швидкого відновлення України. Фінансування відбудови не лише робить можливим відновлення регіонів, але і сприяє створенню нових робочих місць, розвитку підприємництва та підвищенню якості життя населення, що є найважливішою інвестицією в майбутнє України.

РОЗДІЛ 3

УДОСКОНАЛЕННЯ ДЕРЖАВНОЇ ПІДТРИМКИ ФІНАНСОВОЇ СТІЙКОСТІ БІЗНЕСУ В УМОВАХ ВІЙНИ В УКРАЇНІ

3.1. Актуальні інструменти державної підтримки бізнесу України в умовах війни: механізми впровадження

Повномасштабне вторгнення, яке росія розпочала в лютому 2022 року, створило нову реальність взаємодії громад та бізнесу в Україні. Кожна зі сторін доклала і продовжує докладати суттєвих зусиль, щоб забезпечити захист країни, прийом внутрішньо переміщених осіб та прийнятні умови для проживання і праці людей [34]. Під державною підтримкою необхідно розуміти державне регулювання підприємницької діяльності, яке передбачає, перш за все, свідоме формування державними структурами відповідних прямих та опосередкованих інструментів підтримки бізнесу, зокрема, створення стимулів, використання матеріальних, фінансових та інших ресурсів, що залучаються для його суб'єктів. Пріоритетність державного регулювання та підтримки підприємництва в умовах війни зумовлює необхідність переходу від прямого адміністративного сприяння до формування сприятливого економічного і соціального середовища щодо удосконалення механізмів та інструментів стимулювання розвитку суб'єктів бізнесу [35].

Інструменти підтримки бізнесу доцільно класифікувати за такими напрямками:

- *фінансова підтримка бізнесу;*
- *податкова підтримка бізнесу;*
- *валютна лібералізація [36].*

Фінансова підтримка полягає в тому, що Уряд модернізує програму «Доступні кредити 5–7–9 %» [36] для реалізації запиту на фінансування

переробних підприємств та бізнесу, що працює на деокупованих територіях, зважаючи на складні обставини, у яких перебувають ці підприємства. Держава має надати фінансову підтримку бізнесові, який відновлюється після деокупації. Зокрема, для таких закладів пропонують знизити відсоткову ставку по кредиту, збільшити покриття портфельних гарантій, ліміт кредиту, а також терміни його надання.

Крім того, розглядаються такі питання: потреба диференціювати деокуповані території за рівнем ризику; можливість надавати кредити підприємствам, які мають заборгованість за раніше отриманими кредитами; можливість скасувати заставу як умову кредитування (зважаючи на те, що основні фонди та майно багатьох компаній унаслідок дій агресора знищено, викрадено чи пошкоджено). Ураховано також складність для бізнесу виконати умови кредитування, як-от надавати звітність про діяльність підприємств за 2022 р. (на територіях велись активні бойові дії, фінансову документацію знищили окупанти). Розглядають можливість запуску програм муніципальних гарантій.

Кабінет Міністрів України для перемоги у війні та втримання економічної стабільності планує розширити програму пільгових кредитів «Доступні кредити 5–7–9 %». Це підтримає українські підприємства, пов'язані з виробництвом озброєння і військової техніки, та енергетичні підприємства, які потребують відновлення. Такі заходи сприятимуть відновленню 1,7 ГВт генерувальних потужностей до опалювального сезону. З початку року і на 14 червня 2023 р. 7,3 тис. українських агропідприємств отримали майже 37 млрд грн банківських кредитів на розвиток господарств, у тому числі 5,8 тис. господарств отримали 21,8 млрд грн за державною програмою «Доступні кредити 5–7–9 %» [36]. Найбільший обсяг кредитів за різними програмами отримали аграрії таких областей: Київська – 7,5 млрд грн; Вінницька – 3,9 млрд грн; Дніпропетровська – 3 млрд грн; Кіровоградська – 2,8 млрд грн; Одеська – 2,5 млрд грн.

З метою підтримки мікро-, малого та середнього бізнесу в Україні на 01 червня 2023 р. з початку використання інструменту державних гарантій на портфельній основі [37] (з грудня 2020 р.) видано 23 642 кредити загальною сумою 78,05 млрд грн. На 1 червня 2023 р. 29 банків-кредиторів обслуговують 17 374 кредити сумою 54,39 млрд грн. Зобов'язання за основним боргом, що частково забезпечений державними гарантіями на портфельній основі, становили 26,5 млрд грн. Це близько 73 % від загального ліміту наданих гарантій (36,33 млрд грн).

Взагалі, найбільше кредитів, які частково забезпечено державними гарантіями на портфельній основі, за видами економічної діяльності обслуговуються в таких сферах: сільське господарство – 6 810 кредитів загальною сумою 34,41 млрд грн; оптова та роздрібна торгівля, ремонт транспортних засобів – 6 546 кредитів на 10,56 млрд грн; переробна промисловість – 1 577 кредитів на 5,73 млрд грн. 13 червня 2023 р. Уряд України виділив 7,8 млрд грн на продовження програми кредитування бізнесу за програмою державних гарантій на портфельній основі. Це дасть змогу продовжити програму гарантування, яка сприяє розвитку державної програми «Доступні кредити 5–7–9 %», коли держава покриває до 80 % кредиту підприємця перед банком. Гарантії в межах програми отримують 9 банків-кредиторів (КБ «Приватбанк», «Укргазбанк», ПУМБ, «Укрексімбанк», «ПроКредит Банк», «Банк Кредит Дніпро», АКБ «Львів», «Піреус Банк» та «МТБ Банк»), кожному з яких встановлено граничні розміри надання цих гарантій для кожного банку-кредитора на загальну суму до 7,79 млрд грн.

За програмою «Конкурентоспроможна економіка України» у партнерстві з Міністерством економіки України USAID пропонує гранти на підтримку безперервності та відновлення бізнесу сумою від 600 тис. грн до 1,2 млн грн. [36]. Кошти можна спрямувати для оплати витрат на переміщення або відновлення бізнесу в умовах війни, для розширення бізнесу на зовнішні ринки, а також підтримку рівня наявних бізнес-можливостей та їх поліпшення. Грант можуть отримати підприємства таких

секторів: інформаційні технології та інжиніринг; виробництво (електронне обладнання та прилади, меблі, одяг та взуття, харчові продукти тощо); послуги (автоматизація, консалтинг, освіта, комунікації тощо); креативні індустрії (фільми, аудіовізуальні матеріали, мода та виробництво крафтової продукції). За організаційно-правовою формою участь у грантових програмах можуть взяти: ФОП, приватні підприємства, ТОВ, АТ, які мають штат до 250 працівників та річний обіг до 50 млн євро [36].

Податкова підтримка бізнесу полягає у такому. КМУ постановою № 574 [38] від 2 червня 2023 р. вніс зміни до постанови № 1165 від 11 грудня 2019 р. «Про затвердження порядків з питань зупинення реєстрації податкової накладної/розрахунку коригування в Єдиному реєстрі податкових накладних», які мають спростити умови для реєстрації названих документів та вдосконалити автоматизований моніторинг відповідності їх реєстрації в Єдиному реєстрі критеріям оцінки ступеням ризиків. Зміни вносять до деяких положень автоматизованого моніторингу в частині питань установлення ризиковості платника, особливостей застосування таблиці даних платника, в тому числі при визначенні операцій, відображених у ПН/РК, критеріям ризиковості здійснення операцій. Новими положеннями передбачено:

- встановлення обмеження для територіальних органів ДПС ухвалювати рішення про ризиковість платника за операціями з датою виписки податкових накладних, що перевищує 180 днів до дати прийняття такого рішення (згідно з чинними положеннями відповідний термін не обмежено, у зв'язку з чим платника може бути визнано ризиковим на підставі інформації щодо операцій, здійснених протягом останніх трьох років);

- надання платникам права адміністративного оскарження (на рівні ДПС України) рішення про неврахування таблиці даних платника податку на додану вартість та рішення про відповідність платника податку на додану вартість критеріям ризиковості (згідно з чинними положеннями такі рішення

оскаржують у судовому порядку або неодноразово переглядають на рівні ГУ ДПС в областях);

– запровадження автоматичної реєстрації зупинених ПН/РК в Єдиному реєстрі податкових накладних у разі ухвалення рішення про невідповідність платника податку критеріям ризиковості та/або рішення про врахування таблиці даних платника податку (за умови, що операція в таких ПН/РК не відповідає критеріям ризиковості або реєстрацію таких ПН/РК зупинено на підставі відповідності платника податку критеріям ризиковості платника податку згідно з рішенням, до якого подано інформацію та копії документів, за результатами розгляду яких прийнято рішення про невідповідність платника податку критеріям ризиковості платника податку) [38].

Зміни мають сприяти дотриманню добросовісної конкуренції серед платників податків та поліпшенню ділового середовища.

Третім актуальним інструментом підтримки бізнесу є *валютна лібералізація*. З 16 червня 2023 р. НБУ [39] пом'якшує валютні обмеження, надаючи дозвіл резидентам-позичальникам переказувати за кордон кошти для виконання зобов'язань за зовнішніми кредитами та позиками згідно з термінами повернення коштів та сплати процентів, передбаченими умовами кредитного договору, що нівелюватиме непродуктивний вплив капіталу, захистить міжнародні резерви та стійкість валютного ринку. Це стосується кредитів, які: забезпечено гарантією чи порукою міжнародної фінансової організації; надано за участю іноземного експортно-кредитного агентства чи іноземної держави через уповноважену нею установу або через іноземну юридичну особу, серед акціонерів яких є іноземна держава чи іноземний державний банк [6]. Очікується, що завдяки запровадженню такого пом'якшення обсяг надходження нових кредитних коштів в Україну значно перевищить їхній вплив унаслідок повернення та обслуговування наявних позик.

Таким чином, для підтримки бізнесу в період війни Уряд України спрямовує зусилля, щоб адаптувати можливості фінансування до вимог тих

бізнесових напрямів, які потребують особливої уваги. Розширення напрямів реалізації державних програм сприятиме відновленню підприємств, збереженню робочих місць, сплаті податків. Крім того, Уряд корегує податкові механізми, НБУ проводить валютну лібералізацію, яка сприятиме розширенню можливостей для міжнародних партнерів спрямовувати фінансування на відновлення української економіки. Також, Уряд зазначив, що «...грошове забезпечення наших захисників і захисниць буде основною статтею видатків усього бюджету, мова йде про 1 трильйон 67 млрд грн, рекордні кошти також передбачено на закупівлю й виробництво власної зброї та техніки, мова йде про 448 млрд гривень» [40].

3.2. Вектори відновлення економіки України у повоєнному періоді: реалії, проєкти та перспективи

Попри підрив Каховської ГЕС та вихід Росії із «зернової угоди», економіка України демонструє стійкість і тенденцію до зростання. Економічну траєкторію, ймовірно, визначатимуть дві ключові сили. По-перше, процес відновлення й усунення наслідків російського вторгнення стимулюватиме економічне зростання. Це схоже на прискорення після 1945 року, яке мали Німеччина, Франція та Італія – країни, які пережили масове знищення капіталу під час Другої світової війни – порівняно з країнами, що не зазнали бомбардувань.

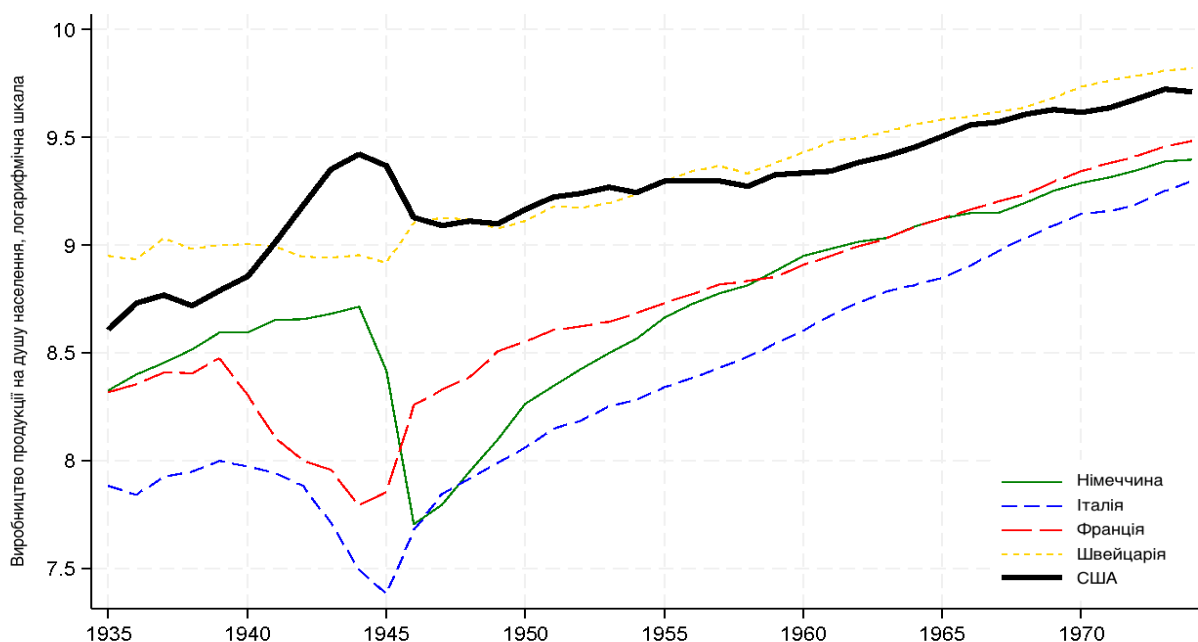

Рисунок 3.1- Економічне зростання у вибраних країнах [41]

По-друге, інтеграція України до Європейського Союзу (ЄС) стимулюватиме інвестиції та передачу технологій подібно до зростання у Польщі, Чехії, Словаччині та інших країнах Східної Європи (СЄ), які приєдналися до Європейського Союзу в 2000-х роках.

У 2022 році країна зосередилась на проєктах, які дозволили їй вижити, у 2023 році почала відновлення соціальної та критичної інфраструктури, а у 2024 році необхідно зосередитись на проєктах, які сприятимуть економічному зростанню. Так, майже половина українців вважає, що основним джерелом економічного зростання має стати створення урядом умов для іноземних інвесторів та українських підприємців. 27, 1% опитаних розраховують на конфіскацію російських активів. Про це свідчать результати соціологічного опитування, яке проводив Київський міжнародний інститут соціології на замовлення Центру соціально-економічних досліджень CASE Україна [42]. Повоєнне відновлення стане для українців унікальним шансом виправити помилки минулого та перетворити пострадянський простір на європейську державу з високими стандартами та рівнем впливу [43]. Шлях, яким Україна прямуватиме, має бути максимально системним і прозорим.

Вектори відновлення економіки України у повоєнному періоді, на нашу переконливу думку, повинні ґрунтуватись на таких напрямках дій (рис. 3.2):

- висока додана вартість, високотехнологічні та інноваційні проекти;
- впровадження концепції «швидкої держави»;
- зональне планування Vs жива енергія;
- обов’язкове застосування принципу людиноцентризму;
- розумний вибір: відбудова чи будівництво нового».

Українська економіка відчутно постраждала унаслідок активної фази війни. І нікому не відомо, наскільки ще можуть загостритися нинішні проблеми, допоки держава здобуде омріяну перемогу. Тому необхідні рішучі дії з гарантованою ефективністю. Перший закон економіки свідчить: щоб жити багато, треба щось виробляти. При цьому – виробляти з максимальною доданою вартістю [43].

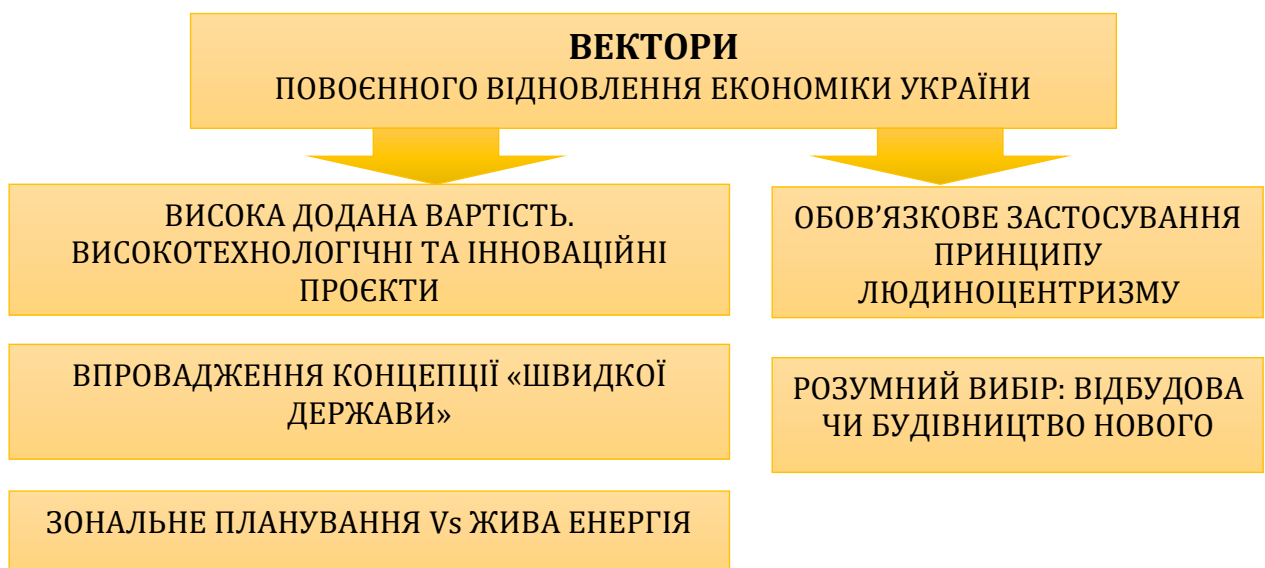

Рисунок 3.2 - Пріоритетні вектори повоєнного відновлення економіки України

Якщо порівняти дохід від експорту сировини з прибутками від експорту готового продукту, то друга сума, безперечно, переважатиме, іноді в кілька разів. Взагалі чим більше інтелектуальної та високотехнологічної праці знадобилося у процесі виготовлення товару, тим вища його ціна на

ринку. Україна може почати з нарощування експорту продуктів переробки, на які у неї точно вистачить промислової потужності. Наприклад, замість того, щоб експортувати зернові культури – пшеницю та кукурудзу – постачати за кордон борошно і крохмаль.

Наступний принцип, яким повинна керуватися Україна під час відновлення – впровадження концепції «швидкої держави». Для успішного післявоєнного розвитку нашої держави існує кілька опцій. Перша – продовжувати залучати капітал ззовні у вигляді запозичень та грантів. Друга – безінфляційна емісія, яку вже застосовували під час пандемії, коли українці могли через «Дію» витратити цільові гроші для розрахунку за деякі види послуг, наприклад за внутрішні перевезення, відвідування театрів чи придбання книжок. Завдяки цьому емісія (випуск в обіг нових грошових знаків) не призвела до критичних стрибків інфляції та курсу валют.

Зараз же, за рахунок цифрової гривні, НБУ може вдаватися до безінфляційної емісії так званих цільових грошей для використання при втіленні різних проектів за програмою відбудови.

Однак такі дії необхідно погоджувати з іноземними партнерами та з Міжнародним валютним фондом. Також важливим є питання швидкості обороту грошей в системі. Швидкість обігу грошей в системі суто макроекономічно говорить про те, що чим швидше вони обертаються і чим у більшій кількості транзакцій беруть участь, тим менше ця система (у нашому випадку – країна) залежить від зовнішніх вливань грошей для економічного зростання. Цей механізм ми використовуємо у випадку аналітичних досліджень за даними фінансової звітності підприємства та знаходимо кількість оборотів, які здійснили активи як економічні ресурси, що у процесі кругообігу надають можливість формувати прибуток. Отже, витрачаючи кошти на певний товар або послугу, ми підтримуємо роботу підприємства, яке їх пропонує. Отримуючи прибуток, підприємство може сплачувати державі податки, а держава успішніше функціонує, якщо має змогу вільно розпоряджатися своїм бюджетом. Головна ідея концепції «швидка держава»

полягає у тому, що чим швидша держава у своїй діяльності, тим менше громадянин її помічає. Якщо послуги, що надаються державою, громадяни отримують миттєво та безперебійно – така держава стає непомітною у своїй ефективності. Існування й діяльність такої держави сприймаються як норма, навіть без необхідності дискусій про її «розмір».

Існує велика ймовірність, що після завершення війни внутрішня організація населених пунктів, областей і цілих регіонів в Україні зазнає істотних змін. Нові реалії різних частин держави залежатимуть від темпів відновлення житла та інфраструктури, кількості громадян, які там житимуть, економічних можливостей, доступних для бізнесу і т. д. Насамперед держава має спланувати зональність майбутньої України – де будуть центри економічної активності. Довкола цих центрів економічної активності розвивати житло. Довкола цього житла та відповідно до потреб і специфіки цих центрів економічної активності розвивати вищі навчальні заклади для того, щоб вибудувати спеціалізацію. Держава через державне замовлення в освіті, маючи розуміння такої зональності і таких центрів, визначатиме, які спеціалісти їй потрібні. Але ми не повинні штучно формувати зональність, натомість потрібно простежити за рухом живої енергії, взяти орієнтир на конкретні потреби та запити бізнесу і суспільства.

Головна цінність держави – це люди. І із цим не посперечаєшся, адже для кого взагалі відновлювати країну, якщо її громадяни плануватимуть своє майбутнє в іншій країні. Саме тому треба якомога швидше вирішувати, як створити сприятливі умови для життя людей, котрі залишаються на українських теренах, і як повернути тих, хто виїхав за кордон. Для цього держава повинна забезпечити три ключові потреби особистості. Першою з них, безперечно, є безпека. Далі – будівництво комфортного та сучасного житла, а третім завданням стане створення робочих місць з гідними умовами праці та з конкурентною зарплатнею, а без достатньої кількості людей не будуть можливими ані економічне зростання, ані технологічний та культурний розвиток [43].

Є ще одна важлива для усвідомлення річ. У буквальному сенсі “відбудова” – це відтворення того, що існувало в Україні до початку війни. Ідеться не лише про окремі будівлі, а й про підходи до архітектурного проєктування, планування міст і сіл, принципів роботи державних установ та органів місцевого самоврядування – тобто функціонування держави загалом. Потрібно переосмислити нову урбаністику, новий підхід. Треба зрозуміти, що ми будуємо ту країну, в яку українці повернуться з-за кордону. Треба дивитися і аналізувати, які види виробництва зараз необхідні Україні й досяжні для створення. Доцільно виробляти те, що ми імпортуємо і в чому можемо стати конкурентоспроможними на внутрішньому ринку, а згодом – і на зовнішніх. Важливо розуміти, де найдоцільніше відбудувати, а де модернізувати або ж створити щось зовсім нове, не обмежуючись застарілими поняттями минулого. Водночас маємо напрацювати ефективну стратегію економічного зростання і врахувати можливі виклики майбутнього. Адже від того, наскільки відповідально ми поставимося до своїх рішень зараз, залежить те, якою стане Україна за кілька років.

3.3. Державно-приватне партнерство та фактори зростання економіки України у 2024 році

У нинішніх умовах економіка України має достатній потенціал для розвитку. КМУ очікує, що оборонні видатки наступного року майже повністю будуть покриті коштом податків і зборів, із запланованих податкових надходжень на суму 1,56 трлн грн кожна копійка піде саме на видатки оборони. Такі очікування базуються на макропрогнозі Уряду щодо розвитку економіки та зростанні ВВП України у 2024 році на 5%. Прогнозується зростання експорту на 7,5% і зменшення імпорту на 5,5%. Щоб ці прогнози стали реальністю, маємо вирішувати безліч складних

проблем в усіх сферах економіки. Серед важливих викликів – відновити навігацію в портах, без якої не зможемо відновити експорт [44, 45].

У таких складних обставинах безлічі викликів життєво важливо, аби бюджет працював для розвитку бізнесу. Перш за все ми хочемо, щоб український бізнес активніше брав участь у забезпеченні потреб держави. Тут дороговказом може стати народне прислів'я: «Свій до свого по своє». Купувати вітчизняне – це стимулювати свою, а не чужу економіку. Це важливо як на побутовому рівні, коли купуєш одяг чи продукти в магазині, так і під час підготовки великих закупівель через тендери. Міністерство економіки постійно покращує систему публічних закупівель, щоб не лише ефективніше витратити кошти бюджету, а й залучити більше українського бізнесу до виконання робіт та послуг для держави. Уряд також розширює сфери, в яких участь бізнесу стане більшою. До прикладу, надання соціальних послуг. Для малого та середнього бізнесу в громадах може бути цікаво надавати соціальні послуги, як соціальний супровід військовослужбовців чи послуги із догляду. Й отримувати за це компенсацію із бюджету.

Але для розвитку економіки цього не достатньо. Ми бачимо, що навіть найзаможніші держави збільшують стимулювання свого бізнесу. Використання механізмів прямої підтримки є життєво необхідним у мирний час, а у часи війни й поготів.

У 2024 році в Україні й надалі працюватиме найсуттєвіший інструмент фінансової підтримки бізнесу – програма «Доступні кредити 5-7-9». Вона дозволяє використовувати бізнесу ліквідність банків за доступними відсотками. У проєкті бюджету на 2024 рік закладено 18 млрд грн на цю програму. Через цей інструмент банківський ресурс направляється на найважливіші для економіки напрямки. Це постійна робота Міністерства економіки. Нещодавно Уряд вніс зміни у програму й визначив її пріоритетними напрямками – *стимулювання переробної галузі, кредитування енергоефективних заходів та підтримка бізнесу на територіях, які зазнали*

найбільших руйнувань. Для цього збільшено ліміт до 150 млн та термін кредитування до 10 років.

Ще одна вкрай ефективна програма – мікрогранти для бізнесу (див. розділ 2, рис. 2.1 магістерського дослідження), яка має сприяти економічній активізації українців. Книжкові магазини, кав'ярні, пекарні, малі виробництва та багато іншого – завдяки грантам вдалося стимулювати створення чи розвиток понад 7000 бізнесів по всій країні. Це найкраща інвестиція в тих, хто мріє робити власну справу, хто вірить в майбутнє, навіть якщо через війну втратили роботу чи були змушені переїхати у нові міста чи країни. Наступного року планується видати 12 700 мікрогрантів. Окремий фокус на ветеранів, ветеранок та їхні родини, яким планується надати додатково 1300 грантів. На це передбачено в проєкті Держбюджету – 2024 понад 3,5 млрд грн, ще 1,4 млрд грн заклали на гранти *для переробних підприємств*, на створення теплиць чи розвиток садівництва або ягідництва.

Важливий елемент прямої підтримки бізнесу – *розвиток промислового виробництва*. У 2024 році продовжуватимуть видавати гранти на розвиток переробних підприємств і як наслідок – створення додаткових робочих місць. Підприємства активно користуються можливістю вкладати власні кошти, знаючи, що на ці інвестиції можна отримати грант до 8 млн грн. Цього року очікується, що вдасться видати 700 грантів. Орієнтир на наступний рік – 1000 грантів. Фінансування на ці гранти передбачене з тих самих джерел, що і мікрогранти [46, 47]. Продовжується програма «Оселя». Передбачається, що в рамках бюджету на 2024 рік ця програма отримає 9,4 млрд грн. Орієнтир уряду – задовольнити попит на фінансування 10 000 квартир цього року та 12 000 у 2024 році.

2024 року повертаються до фінансування компенсації вартості сільгосптехніки вітчизняного виробництва. Свого часу ця програма збільшила попит на українську агротехніку вдвічі. Велике виробництво аграрної продукції в Україні має спонукати до виробництва аграрної техніки

теж саме тут, в Україні, сподіваємось, що 1 млрд грн державної підтримки стане для цього гарним поштовхом.

Ще один важливий пріоритет – підтримка індустріальних парків. У рамках програми релокації підприємств головним викликом було знайти місце для розташування виробництв. Цей же виклик стоїть для нових виробництв. КМУ створює регуляторне середовище для індустріальних парків та виділяє 1 млрд грн на їх облаштування, також виділяється 3 млрд на державну підтримку інвестиційних проєктів зі значними інвестиціями в Україні.

Розвиток підприємницької активності в Україні важко уявити без безпекової складової. Робиться ставка на бізнес і конкуренцію у подоланні критичної проблеми – мінного забруднення сотень тисяч гектарів сільськогосподарських земель. На послуги та роботи з розмінування у проєкті кошторису передбачено 2 млрд грн. Планується заохочувати приватні компанії задля активного розмінування землі через систему тендерів у «Прозорро». Це і прискорення розмінування, і збільшення ринку послуг з розмінування, і головне – пошук найоптимальніших цін на ці послуги. Сумарно програми прямої підтримки української економіки складатимуть понад 42 млрд грн. Це не так і багато на фоні суми податків, сплачених бізнесом. Але в наших умовах важать не так суми, як напрями цих видатків: допомагати з доступом до фінансів, активізувати економічно активних людей, розвивати промислове виробництво і залучати бізнес до розмінування.

У звіті НБУ зазначається [48], що завдяки налагодженню енергопостачання, поживленню зовнішнього попиту в умовах розширення пропускної здатності західних прикордонних переходів поліпшилася ситуація в металургії та добуванні руд, у тваринництві та харчовій промисловості. Ремонти в енергетиці підтримали добувну промисловість та машинобудування, а попит на добрива – хімічну [49].

Бюджетне фінансування сприяло подальшому зростанню промислових видів діяльності, орієнтованих на оборонні потреби, а також окремих бюджетних секторів (держуправління і оборона, охорона здоров'я). Відновлення житла та інфраструктури, а також розбудова логістичних хабів на західному кордоні підтримали будівництво. Пожвавлення споживчого попиту сприяло відновленню роздрібної торгівлі та секторів послуг, що підтверджується низкою високочастотних індикаторів.

Згідно з оцінкою Міністерства економіки, 2024 рік – це старт повоєнного відновлення країни та база для її подальшого розвитку. Основними драйверами відновлення економіки України будуть безпековий фактор та незворотний рух країни до ЄС, що супроводжуватиметься:

- зростанням інвестиційної активності після попередньої об'єктивної паузи через нагальну потребу країни у відновленні втрат виробничих потужностей та інфраструктури, завданих війною, отримання фінансової допомоги від країн-партнерів на відбудову;
- повним доступом до ринків ЄС та Великої сімки, що допоможе виробникам інтегруватися у світові торгові ланцюги;
- розвитком виробничих потужностей в контексті виробництва повного циклу із встановленням сучасного високотехнічного обладнання та впровадженням передових енерго- та екологічноощадних технологій з метою зменшення енергозалежності;
- розширенням транспортної інфраструктури як ключового логістичного каналу з постачання продукції на міжнародні ринки;
- відновленням зрошувальних систем та підвищенням продуктивності у сільському господарстві;
- широкою підтримкою проєктів переходу до “зеленої” та інноваційної економіки з використанням цифрових технологій;
- активним розвитком сфери послуг як суміжних видів діяльності основних локомотивів в економіці.

Український агросектор пристосовується до відсутності можливостей використання морських портів і у разі продовження транспортування Дунаєм, за умови, що українське ППО знизить ризики російських атак, передбачається збільшення потужності дунайського коридору із 2 до 3 млн тонн зерна на місяць. Завдяки визволенню ЗСУ українського острова Зміїний у 2022-му вдалося відкрити для проходу суден гирло Бистре, розташоване в акваторії України. Це дозволило збільшити пропускну спроможність дунайських портів утричі та додати 10 млн тонн вантажів на рік. За час війни вантажообіг портів Дунаю зріс у три рази, тоді як порти Одеси минулого року втратили більш ніж половину вантажообігу. Дунайський шлях не зможе повністю замінити транспортування через морські порти, обсяги перевалки неможливо порівняти з огляду на суттєву різницю глибин, але як альтернатива цей шлях працює, і за перше півріччя через порти Дунаю вдалося транспортувати 11 млн тонн зерна – це стільки ж, як за увесь 2022 рік.

Тому агросектор ми розглядаємо, як «локомотив» економічного відновлення [49]. Економіка ж України повністю залежить від подальшого перебігу війни та від міжнародної фінансової допомоги, але завдяки адаптивності і стійкості вітчизняного бізнесу з початку 2023 року триває процес економічного відновлення країни, яке, сподіватимемося, лише поживавлюватиметься. Так, Державне агентство відновлення та розвитку інфраструктури [50] активно працює над проектами державно-приватного партнерства та розвитком цієї співпраці.

Державно-приватне партнерство в Україні – система відносин між державним та приватним партнерами, при реалізації яких ресурси обох об'єднуються з відповідним розподілом ризиків, відповідальності та винагород (відшкодувань) між ними, для взаємовигідної співпраці на довгостроковій основі у створенні (відновленні) нових та/або модернізації (реконструкції) наявних об'єктів, які потребують залучення інвестицій, та у користуванні (експлуатації) такими об'єктами. Державно-приватне

партнерство (ДПП) вказане серед ключових механізмів реалізації політики модернізації економіки України, вирішення важливих соціально-економічних проблем. Висока ефективність ДПП як форми взаємодії держави та бізнесу доведена досвідом багатьох країн світу. Сьогодні актуалізувались об'єктивні обставини для запровадження механізмів ДПП. Реалізація масштабних модернізаційних проектів в різних секторах економіки потребує значних інвестиційних ресурсів, потужним джерелом яких може стати приватний бізнес. Водночас, в умовах післякризового (післявоєнного) розвитку зростає інтерес бізнесу до державної підтримки, яка дозволить знизити ризики приватних інвестицій, підвищити надійність інвестиційних проектів для кредитних організацій. Успішний розвиток ДПП як механізму активізації інвестиційної діяльності та залучення приватних інвестицій у стратегічно важливі для держави сфери можливий лише за умови, коли буде забезпечено баланс інтересів держави і приватного інвестора, що відбувається сьогодні в Україні на тлі війни [51, 52].

Перспективними напрямками, у яких можуть реалізовуватись проекти державно-приватного партнерства, є соціальна інфраструктура та житло, адже саме такі об'єкти найбільше постраждали після повномасштабного вторгнення РФ в Україну, і, відповідно, потребують найбільших коштів на відновлення. Утім, найбільший виклик в контексті ДПП полягає у *масштабуванні* таких проектів, особливо у сферах житла і соціальної інфраструктури.

Висновки до розділу 3

Повномасштабне вторгнення, яке росія розпочала в лютому 2022 року, створило нову реальність взаємодії громад та бізнесу в Україні. Кожна зі сторін доклала і продовжує докладати суттєвих зусиль, щоб забезпечити

захист країни, прийом внутрішньо переміщених осіб та прийнятні умови для проживання і праці людей.

Для підтримки бізнесу в період війни Уряд України спрямовує зусилля, щоб адаптувати можливості фінансування до вимог тих бізнесових напрямів, які потребують особливої уваги. Розширення напрямів реалізації державних програм сприятиме відновленню підприємств, збереженню робочих місць, сплаті податків. Крім того, Уряд корегує податкові механізми, НБУ проводить валютну лібералізацію, яка сприятиме розширенню можливостей для міжнародних партнерів спрямовувати фінансування на відновлення української економіки. Також, Уряд зазначив, що «...грошове забезпечення наших захисників і захисниць буде основною статтею видатків усього бюджету, мова йде про 1 трильйон 67 млрд грн, рекордні кошти також передбачено на закупівлю й виробництво власної зброї та техніки, мова йде про 448 млрд гривень».

Попри підриг Каховської ГЕС та вихід Росії із «зернової угоди», економіка України демонструє стійкість і тенденцію до зростання. Економічну траєкторію, ймовірно, визначатимуть дві ключові сили. По-перше, процес відновлення й усунення наслідків російського вторгнення стимулюватиме економічне зростання. Це схоже на прискорення після 1945 року, яке мали Німеччина, Франція та Італія – країни, які пережили масове знищення капіталу під час Другої світової війни – порівняно з країнами, що не зазнали бомбардувань. По-друге, інтеграція України до Європейського Союзу (ЄС) стимулюватиме інвестиції та передачу технологій подібно до зростання у Польщі, Чехії, Словаччині та інших країнах Східної Європи (СЄ), які приєдналися до Європейського Союзу в 2000-х роках.

У магістерському дослідженні окреслено пріоритетні вектори повоєнного відновлення економіки України (висока додана вартість, високотехнологічні та інноваційні проєкти; впровадження концепції «швидкої держави»; зональне планування Vs жива енергія; обов'язкове

застосування принципу людиноцентризму; розумний вибір: відбудова чи будівництво нового»).

Основними драйверами відновлення економіки України будуть безпековий фактор та незворотний рух країни до ЄС, що супроводжуватиметься:

- зростанням інвестиційної активності після попередньої об'єктивної паузи через нагальну потребу країни у відновленні втрат виробничих потужностей та інфраструктури, завданих війною, отримання фінансової допомоги від країн-партнерів на відбудову;
- повним доступом до ринків ЄС та Великої сімки, що допоможе виробникам інтегруватися у світові торгові ланцюги;
- розвитком виробничих потужностей в контексті виробництва повного циклу із встановленням сучасного високотехнічного обладнання та впровадженням передових енерго- та екологічноощадних технологій з метою зменшення енергозалежності;
- розширенням транспортної інфраструктури як ключового логістичного каналу з постачання продукції на міжнародні ринки;
- відновленням зрошувальних систем та підвищенням продуктивності у сільському господарстві;
- широкою підтримкою проєктів переходу до “зеленої” та інноваційної економіки з використанням цифрових технологій;
- активним розвитком сфери послуг як суміжних видів діяльності основних локомотивів в економіці.

Агросектор ми розглядаємо, як «локомотив» економічного відновлення. Економіка ж України повністю залежить від подальшого перебігу війни та від міжнародної фінансової допомоги, але завдяки адаптивності і стійкості вітчизняного бізнесу з початку 2023 року триває процес економічного відновлення країни, яке, сподіватимемося, лише поживавлюватиметься. Так, Державне агентство відновлення та розвитку

інфраструктури активно працює над проєктами державно-приватного партнерства та розвитком цієї співпраці.

Перспективними напрямками, у яких можуть реалізовуватись проєкти державно-приватного партнерства, є соціальна інфраструктура та житло, адже саме такі об'єкти найбільше постраждали після повномасштабного вторгнення РФ в Україну, і, відповідно, потребують найбільших коштів на відновлення. Утім, найбільший виклик в контексті ДПП полягає у масштабуванні таких проєктів, особливо у сферах житла і соціальної інфраструктури.

ВИСНОВКИ

Узагальнюючи викладені положення кваліфікаційної роботи можна зробити наступні висновки:

Накладення національних тенденцій у сфері державних фінансів на світові закономірності функціонування воєнних фінансів дозволяє виявити основні вектори модифікації податково-бюджетної політики України та коригування діяльності НБУ під час війни за незалежність нашої держави.

Загалом у період збройної боротьби з агресором ключовими завданнями для всіх гілок влади та прогресивних членів суспільства є забезпечення безперервного функціонування державних фінансів і виконання державою її ключових функцій, пріоритизації спрямування фінансово-економічних ресурсів на отримання перемоги над ворогом, підтримка економічної діяльності та утримання макрофінансової стабільності в країні.

Інструменти публічного управління економікою дозволяють трансформувати знання та дії органів влади для досягнення конкретної мети, направленої на досягнення економічно розвитку. Від застосування цих інструментів залежить економічний розвиток країни, тому необхідно вдосконалювати їх застосування.

Вартість збитків і втрат від російської агресії вже сягають рекордних величин, а падіння реального ВВП в Україні є більш глибоким, ніж у більшості країн, які мали досвід збройних конфліктів. У той же час Україні вдалося утримати макрофінансову стабільність і залучити значні обсяги міжнародної допомоги, що позитивно впливатиме на перспективи поствоєнного відновлення.

План відновлення України, що запропонований Президентом України у співпраці з усіма центральними органами влади, включає 850 проектів, серед яких і дерегуляція господарської діяльності, зокрема створення єдиного

реєстру дозвільних документів силами Державної регуляторної служби України.

Сьогодні в Україні особливого значення набуває практичний вимір взаємодії органів публічної влади з інститутами громадянського суспільства. Нині взаємодія органів державної влади, органів місцевого самоврядування з громадськістю у формуванні й реалізації публічної політики залишається малоефективною через недостатню прозорість діяльності цих органів та бюрократизовані процедури такої взаємодії, низький рівень взаємної довіри.

Оскільки бізнес є активним актором не лише соціально-економічних, але й політичних процесів в країні, його взаємодія з владою має принципове значення як для проведення реформ у різних сферах суспільного життя, так і для вироблення публічної політики. Однак на сьогодні в Україні говорити про завершення формування дієвої інституційної системи, здатної забезпечувати ефективну взаємодію влади та бізнесу, в основі якої знаходяться чітко встановлені правила та норми їх саморегуляції, поки що зарано.

Всупереч прогнозам, що наша економіка не витримає і кількох місяців масштабної війни, українці ось уже понад півтора року протистоять ворогові на фронті, одночасно забезпечуючи відносно стабільне життя в тилу. Надзвичайно помічною для відновлення ділової активності, збереження виробництва і трудових колективів, створення нових робочих місць – особливо у перші місяці воєнної невизначеності – стала й урядова програма релокації бізнесу в більш безпечні регіони. Говорячи про чинники, які сприяють (відносній) економічній стабільності України в умовах війни, варто згадати про продовження у державі процесів цифровізації. Саме високий рівень послуг “у цифрі”, поміж іншого, дозволив безперервно працювати нашій банківській та фінансовій системам, завдяки роботі онлайн тисячі бізнесів зберегли свої виробничі показники та не втратили колективи. Незважаючи на війну, в Україні втілюються проекти розвитку швидкісного

інтернету, розбудови ЦНАПів, впровадження режиму paperless, розширення доступу до базових е-послуг, а також цифрової освіти, інституційної спроможності облдержадміністрацій та органів влади на місцях. Чинниками сприяння фінансовій стабільності бізнесу під час війни є такі: безпрецедентний рівень міжнародної фінансової підтримки та позичковий ресурс; стабільність банківської системи та «спокій» на валютному ринку; відновлення ділової активності бізнесу та державні стимули.

Фінансування відбудови України – це ключ до майбутнього країни. Цей процес вимагає спільних зусиль уряду, міжнародних партнерів, бізнесу та громадян. Лише через цей колективний підхід Україна має змогу повернутися до шляху розвитку та відбудови, створюючи стійке майбутнє.

Урядові субвенції, міжнародні гранти та інвестиції бізнесу – усі ці джерела спільно сприяють відновленню країни. Важливо постійно продовжувати роботу над залученням фінансування і забезпечувати, щоб кошти витрачалися максимально ефективно для відновлення і майбутнього розвитку України та її громад. Однією з ключових перспектив є співпраця державного та приватного сектору, тобто державно – приватне партнерство. Державні бюджети та субвенції відіграють важливу роль у фінансуванні відбудови, але також важливо залучити інвестиції та ресурси приватних компаній. Ця співпраця повинна привести до ефективного використання ресурсів та більш швидкого відновлення України. Фінансування відбудови не лише робить можливим відновлення регіонів, але і сприяє створенню нових робочих місць, розвитку підприємництва та підвищенню якості життя населення, що є найважливішою інвестицією в майбутнє України.

Станом на 19 жовтня 2024 року Верховна рада України затвердила проєкт Державного бюджету на 2024 рік. Ключовим моментом проєкту Держбюджету – 2024 є фінансування сектору безпеки та оборони – на нього планують направити 1,685 трильйони гривень, тобто, більше половини видаткової частини. Головний ризик для Держбюджету – для покриття дефіциту Україна розраховує отримати наступного року 41 млрд дол

фінансування від партнерів, від цієї суми 29 млрд дол залишаються непокритими.

Повномасштабне вторгнення, яке росія розпочала в лютому 2022 року, створило нову реальність взаємодії громад та бізнесу в Україні. Кожна зі сторін доклала і продовжує докладати суттєвих зусиль, щоб забезпечити захист країни, прийом внутрішньо переміщених осіб та прийнятні умови для проживання і праці людей.

Для підтримки бізнесу в період війни Уряд України спрямовує зусилля, щоб адаптувати можливості фінансування до вимог тих бізнесових напрямів, які потребують особливої уваги. Розширення напрямів реалізації державних програм сприятиме відновленню підприємств, збереженню робочих місць, сплаті податків. Крім того, Уряд корегує податкові механізми, НБУ проводить валютну лібералізацію, яка сприятиме розширенню можливостей для міжнародних партнерів спрямовувати фінансування на відновлення української економіки. Також, Уряд зазначив, що «...грошове забезпечення наших захисників і захисниць буде основною статтею видатків усього бюджету, мова йде про 1 трильйон 67 млрд грн, рекордні кошти також передбачено на закупівлю й виробництво власної зброї та техніки, мова йде про 448 млрд гривень».

Попри підриг Каховської ГЕС та вихід Росії із «зернової угоди», економіка України демонструє стійкість і тенденцію до зростання. Економічну траєкторію, ймовірно, визначатимуть дві ключові сили. По-перше, процес відновлення й усунення наслідків російського вторгнення стимулюватиме економічне зростання. Це схоже на прискорення після 1945 року, яке мали Німеччина, Франція та Італія – країни, які пережили масове знищення капіталу під час Другої світової війни – порівняно з країнами, що не зазнали бомбардувань. По-друге, інтеграція України до Європейського Союзу (ЄС) стимулюватиме інвестиції та передачу технологій подібно до зростання у Польщі, Чехії, Словаччині та інших країнах Східної Європи (СЄ), які приєдналися до Європейського Союзу в 2000-х роках.

У магістерському дослідженні окреслено пріоритетні вектори повоєнного відновлення економіки України (висока додана вартість, високотехнологічні та інноваційні проєкти; впровадження концепції «швидкої держави»; зональне планування Vs жива енергія; обов'язкове застосування принципу людиноцентризму; розумний вибір: відбудова чи будівництво нового»).

Основними драйверами відновлення економіки України будуть безпековий фактор та незворотний рух країни до ЄС, що супроводжуватиметься:

- зростанням інвестиційної активності після попередньої об'єктивної паузи через нагальну потребу країни у відновленні втрат виробничих потужностей та інфраструктури, завданих війною, отримання фінансової допомоги від країн-партнерів на відбудову;
- повним доступом до ринків ЄС та Великої сімки, що допоможе виробникам інтегруватися у світові торгові ланцюги;
- розвитком виробничих потужностей в контексті виробництва повного циклу із встановленням сучасного високотехнічного обладнання та впровадженням передових енерго- та екологічноощадних технологій з метою зменшення енергозалежності;
- розширенням транспортної інфраструктури як ключового логістичного каналу з постачання продукції на міжнародні ринки;
- відновленням зрошувальних систем та підвищенням продуктивності у сільському господарстві;
- широкою підтримкою проєктів переходу до “зеленої” та інноваційної економіки з використанням цифрових технологій;
- активним розвитком сфери послуг як суміжних видів діяльності основних локомотивів в економіці.

Агросектор ми розглядаємо, як «локомотив» економічного відновлення. Економіка ж України повністю залежить від подальшого перебігу війни та від міжнародної фінансової допомоги, але завдяки

адаптивності і стійкості вітчизняного бізнесу з початку 2023 року триває процес економічного відновлення країни, яке, сподіватимемося, лише поживавлюватиметься. Так, Державне агентство відновлення та розвитку інфраструктури активно працює над проектами державно-приватного партнерства та розвитком цієї співпраці.

Перспективними напрямками, у яких можуть реалізовуватись проекти державно-приватного партнерства, є соціальна інфраструктура та житло, адже саме такі об'єкти найбільше постраждали після повномасштабного вторгнення РФ в Україну, і, відповідно, потребують найбільших коштів на відновлення. Утім, найбільший виклик в контексті ДПП полягає у масштабуванні таких проектів, особливо у сферах житла і соціальної інфраструктури.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Воєнні фінанси: що повинна робити держава? URL: https://lb.ua/blog/tetiana_bohdan/523270_voienni_finansi_shcho_povinna_robiti.html (дата звернення: 05.08.2023).
2. The General Theory of Employment, Interest, and Money. By John Maynard Keynes. February 1936. URL: https://www.files.ethz.ch/isn/125515/1366_keynestheoryofemployment.pdf (дата звернення: 09.08.2023).
3. Як держава може підтримати бізнес в умовах війни. URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2022/03/20/684363/> (дата звернення: 05.08.2023).
4. Інструменти та механізми вироблення й впровадження публічної політики в Україні. URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-other_news/2713805-instrumenti-ta-mehanizmi-viroblenna-j-vprovadzenna-publicnoi-politiki-v-ukraini.html (дата звернення: 03.10.2023).
5. Толкованов В. Розвиток і впровадження інструментів політики державного управління: вітчизняний та зарубіжний досвід. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=DeVr_2013_12_29 (дата звернення: 03.10.2023).
6. Яковенко Р. В. Форми та інструменти державного регулювання економіки. URL: <http://dspace.kntu.kr.ua/jspui/bitstream/123456789/7857/1/430pdf.PDF> (дата звернення: 03.10.2023).
7. Поснова Т.В., Циганкова С. Л. Особливості здійснення бюджетно-податкової політики та шляхи її вдосконалення. Економічна наука. Інвестиції: практика та досвід. № 3. 2020. С. 71 – 75.

8. Україна 2030Е – країна з розвинутою цифровою економікою. Український інститут майбутнього. URL: <https://strategy.uifuture.org/kraina-z-rozvinutoyu-cifrovoyu-ekonomikoju.html> (дата звернення: 09.09.2023).
9. Цифровізація як етап становлення цифрового суспільства знань. URL: <https://lexinform.com.ua/dumka-eksperta/tsyfrovizatsiya-yak-etap-stanovlennya-tsyfrovogo-suspilstva-znan/> (дата звернення: 10.10.2023).
10. Хто і як займався цифровізацією на державному рівні. URL: <https://nashkiev.ua/technology/z-90-h-i-do-sogodni-hto-i-yak-zaimavsya-tsifrovizatsieyu-na-derzhavnomu-rivni> (дата звернення: 25.10.2023).
11. Про схвалення Концепції розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018-2020 роки та затвердження плану заходів щодо її реалізації. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/67-2018-%D1%80#Text> (дата звернення: 20.10.2023).
12. Богдан Т. Фінансово-економічні наслідки війни. URL: https://lb.ua/blog/tetiana_bohdan/550614_finansovoekonomichni_naslidki.html (дата звернення: 05.09.2023).
13. Тарасовський Ю. Бізнес не бачить перспектив покращення економічної ситуації найближчим часом – дослідження. URL: <https://forbes.ua/news/biznes-poki-ne-bachit-perspektiv-pokrashchennya-ekonomichnoi-situatsii-doslidzhennya-16022023-11771> (дата звернення: 06.09.2023).
14. Дослідження стану та потреб бізнесу за рік повномасштабної війни. URL: <https://business.diia.gov.ua/cases/iniciativi/doslidzenna-stanu-ta-potreb-biznesu-za-rik-povnomasstabnoi-vijni> (дата звернення: 10.10.2023).
15. Що з бізнесом? Головне про стан економіки та бізнесу в серпні 2023 року. URL: <https://hub.kyivstar.ua/articles/shho-z-biznesom-golovne-pro-stan-ekonomiky-ta-biznesu-v-serpni-2023-roku> (дата звернення: 10.10.2023).
16. План Відновлення України. URL: <https://recovery.gov.ua/> (дата звернення: 10.10.2023).

17. Результати восьмого щомісячного опитування керівників промислових підприємств «Український бізнес в умовах війни». Дія. Бізнес. URL: <https://business.diia.gov.ua/cases/novini/rezultati-vosmogo-somiascnogo-opituvanna-kerivnikiv-pidpriemstv-ukrainskij-biznes-v-umovah-vijni> (дата звернення: 10.10.2023).

18. Уряд розпочав роботу над суттєвим розширенням економічних свобод в Україні через масову дерегуляцію. Міністерство економіки України. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/uriad-rozpochav-robotu-nad-suttievym-rozshyrenniam-ekonomichnykh-svobod-v-ukraini-cherez-masovu-derehuliaciiu-iuliiia-svyrydenko> (дата звернення: 10.10.2023).

19. Український уряд готує масштабну дерегуляцію бізнесу. URL: <https://gmk.center/ua/news/ukrainskij-uryad-gotuie-masshtabnu-deregulyaciju-biznesu/> (дата звернення: 12.10.2023).

20. Інструменти та механізми вироблення й впровадження публічної політики в Україні. URL: <http://www.vidkryti-ochi.org.ua/2019/06/blog-post.html> (дата звернення: 10.10.2023).

21. Що сприяє економічній стійкості України під час війни за Незалежність. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3751995-so-spriaie-ekonomicnij-stijkosti-ukraini-pid-cas-vijni-za-nezaleznist.html> (дата звернення: 19.09.2023).

22. Фінансування державного бюджету України з початку повномасштабної війни. URL: <https://euroosvita.net/index.php/?category=1&id=7869> (дата звернення: 12.09.2023).

23. Статистика щодо продажу та погашення ОВДП. URL: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/z-pochatku-2023-roku-uryad-zaluchiv-vid-prodaju-ovdp-na-auktsionah-ekvivalent-333-mlrd-grn-a-zagalom-uprodovj-voennogo-stanu--585-mlrd-grn> (дата звернення: 12.10.2023).

24. Структура фінансування відбудови регіонів України. URL: <https://iaa.org.ua/articles/struktura-finansuvannya-vidbudovy-regioniv-ukrayiny->

klyuchovi-

dzherela/?gclid=CjwKCAiAgeeqBhBAEiwAoDDhn9878wEA2IMldcpta_LH1N5OcSCJ16zb_mx3zPQCDWQАНUo6nf3-AhoC6QIQAvD_BwE (дата звернення: 10.09.2023).

25. Постанова КМУ «Про затвердження Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для розвитку та відновлення інфраструктури» № 619 від 30.06.2023 р. (зі зм. та доп.). URL: <https://ips.ligazakon.net/document/KP230619?an=2> (дата звернення: 15.09.2023).

26. Країни світу допомагатимуть відновлювати регіони та міста України. URL: <https://decentralization.gov.ua/news/15192> (дата звернення: 15.09.2023).

27. Цифрова екосистема для підзвітного управління відновленням. URL: <https://dream.gov.ua/ua> (дата звернення: 12.09.2023).

28. Бюджет 24 – прийнято. URL: <https://forbes.ua/money/byudzhets-2024-priynyato-skilki-groshey-ukraina-mae-na-tretyi-rik-velikoi-viyni-a-skilki-shche-potribno-znayti-09112023-17165> (дата звернення: 14.11.2023).

29. Бюджет України у війні – 2: основні пріоритети та ризики. URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2023/09/20/704529/> (дата звернення: 02.10.2023).

30. Проект Закону про внесення змін до Закону України “Про Державний бюджет України на 2023 рік” щодо фінансового забезпечення сектору безпеки і оборони та вирішення першочергових питань. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/42766> (дата звернення: 11.11.2023).

31. Другий бюджет війни. Звідки Україна братиме гроші у 2024-му. Аналіз проекту. URL: <https://www.epravda.com.ua/publications/2023/09/15/704364/> (дата звернення: 12.11.2023).

32. Міжнародні партнери України у G7 і члени Паризького клубу кредиторів оголошують про відстрочення платежів з обслуговування боргу для України. URL:

https://mof.gov.ua/uk/news/international_partners_of_ukraine_in_the_g7_and_pari_s_club_announce_suspension_of_debt_service_payments_for_ukraine-3532 (дата звернення: 02.09.2023).

33. Рада затвердила проект держбюджету на 2024 рік в першому читанні. URL: <https://www.unian.ua/economics/finance/derzhbyudzhhet-2024-rada-zatverdila-proekt-u-pershomu-chitanni-12429636.html> (дата звернення: 14.11.2023).

34. Підтримка бізнесу в умовах війни: практичні рекомендації для громад. URL: https://decentralization.gov.ua/uploads/attachment/document/1225/1_business-support.pdf (дата звернення: 10.10.2023).

35. Державна підтримка та стимулювання розвитку бізнесу в Україні під час дії воєнного стану. URL: <http://ema.ztu.edu.ua/article/view/261787> (дата звернення: 05.10.2023).

36. Інструменти підтримки бізнесу в період воєнного стану в Україні. <https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/instrumenty-pidtrymky-biznesu-v-period-voennoho-stanu-v-ukrayini-cherven> (дата звернення: 09.10.2023).

37. Офіційний портал Міністерства фінансів України. URL: https://mof.gov.ua/uk/news/minfin_u_berezni_2023_roku_za_derzhavnimi_garanti_iami_na_portfelni_osnovi_bankami_vidano_728_kreditiv_na_38_mlrd_griven-3969 (дата звернення: 10.10.2023).

38. Про внесення змін до постанови Кабінету Міністрів України від 11 грудня 2019 р. № 1165: Постанова Кабінету Міністрів України від 02.06.2023. № 574. URL: <https://tax.gov.ua/zakonodavstvo/podatkove-zakonodavstvo/postanovi-kabinetu-ministr/78280.html> (дата звернення: 07.10.2023).

39. Національний банк України пом'якшує валютні обмеження. URL: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/natsionalniy-bank-pomyakshuye-valyutni>

obmejenya-nadaye-mojlivist-perekazuvati-za-kordon-koshti-dlya-pogashennya-okremih-kategori-zovnishnih-kreditiv-ta-pozik (дата звернення: 07.10.2023).

40. Кожна гривня платників податків у 2024 році піде на забезпечення нашої оборони. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/kozhna-hryvnia-platnykiv-podatkov-u-2024-rotsi-pide-na-zabezpechennia-nashoi-oborony-premier-ministr> (дата звернення: 12.11.2023).

41. Економічне зростання у повоєнній Україні. URL: <https://voxukraine.org/ekonomichne-zrostannya-u-povoyennij-ukrayini> (дата звернення: 12.11.2023).

42. 70% українців очікують на економічний бум у повоєнній Україні – опитування. URL: <https://www.epravda.com.ua/news/2023/11/10/706453/> (дата звернення: 12.11.2023).

43. Шляхи економічного зростання: як після війни побудувати успішну країну. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-vidbudova/3745761-slahi-ekonomichnogo-zrostanna-ak-pisla-vijni-pobuduvati-uspisnu-krainu.html> (дата звернення: 11.11.2023).

44. «Росія вже витісняє нас зі світових ринків і закладає міну сповільненої дії». URL: <https://forbes.ua/money/chi-zmozhe-rosiya-povnistyuzupiniti-eksport-zerna-z-ukraini-24072023-15008> (дата звернення: 11.11.2023).

45. Велика реконструкція «битви» за «зернові шляхи» від Forbes. URL: <https://forbes.ua/war-in-ukraine/shlyakh-zerna-yak-vidbuvavsya-morskiy-ta-richkoviy-eksport-agroproduksii-18-misyatsiv-povnomasshtabnoi-viyini-velika-rekonstruktsiya-forbes-bitvi-za-zernovi-shlyakhi-04092023-15742> (дата звернення: 11.11.2023).

46. Допомога бізнесу на понад 41 млрд грн. Міністерка економіки Юлія Свириденко про шість основних економічних програм у проекті держбюджету – 2024. URL: <https://forbes.ua/money/dopomoga-biznesu-na-ponad-41-mlrd-griven-ministerka-ekonomiki-yuliya-sviridenko-pro-shist-osnovnikh-ekonomichnikh-program-u-proekti-derzhbyudzhetu-2024-26092023-16256> (дата звернення: 11.11.2023).

47. Мінекономіки модернізує програму доступних кредитів для бізнесу на деокупованих територіях.

URL: <https://www.me.gov.ua/News/Detail?lang=uk-UA&id=dfde83dd-9620-4592-ab16-df453b79459b&title=MinekonomikiModernizu> (дата звернення: 09.09.2023).

48. Інфляційний звіт НБУ. URL: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/inflyatsiya-i-dali-spovilnyuvatimetsya-a-ekonomika-vidnovlyuvatimetsya--inflyatsiyniy-zvit-nbu> (дата звернення: 10.11.2023).

49. Українська економіка: перші кроки до відновлення. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3746589-ukrainska-ekonomika-persi-kroki-do-vidnovlenna.html> (дата звернення: 11.11.2023).

50. Агентство відновлення працює над проєктами державно-приватного партнерства. URL: <https://interfax.com.ua/news/economic/938503.html> (дата звернення: 11.11.2023).

51. Уряд ухвалив рішення, яке підвищить привабливість державно-приватного партнерства для інвесторів. URL: <https://www.me.gov.ua/News/Detail?lang=uk-UA&id=d1c9d8fc-40c5-44f9-a333-81dba7ab92ea&title=DerzhavnoprivatnePartnerstvo> (дата звернення: 11.11.2023).

52. Державно-приватне партнерство (Public-Private Partnerships). URL: <https://mtu.gov.ua/content/erzhavnoprivatne-partnerstvo-publicprivate-partnerships.html> (дата звернення: 11.11.2023).